

Suurbritannia Venemaa-suunalise interventsioonipoliitika tagamaad ja Briti eskaadri saabumine Tallinna 1918. aastal

Arto Oll*

Sissejuhatus

Eesti Vabariigi püsimajäämine polnud 1918. aasta novembris-detsembris veel sugugi kindel. Oma geograafilise asendi tõttu oli väikeriik üheaegselt ohustatud Nõukogude Venemaa Punaarmee ja Balti laevastiku tegevusalt. Nimetatud perioodil rahvuslikke väeosi alles moodustati ning Eesti välisdelegaadid otsisid aktiivselt poliitilist toetust Lääne-Euroopa ja Skandinaavia riikidelt. Eesti kõrgeim sõjaline juhtkond oli samuti veendumusel, et ilma välisabi ta ei suudeta vastase sõjalist agressiooni efektiivselt tõrjuda.

Eesti Ajutise Valitsuse liikmed lootsid siin eelkõige Suurbritanniale, kust sooviti saada majanduslikku ja sõjalist toetust. Samuti eeldati, et brittide kohalolu tagab Eestile merelise julgeoleku. Vältimaks poliitilist isolatsiooni, tuli organiseerida stabiilne sideühendus potentsiaalsete liitlasriikidega, mida sai teostada ainult meritsi kulgevate kaubateede kaudu. Seega oli Eestile eluliselt tähtis, et oleksid liitlased, kes suudaksid kriitilistel perioodidel turvaliselt kohale toimetada sõjavarustust, toidumootori ja abivägesid. Vabadussõja alguskuude segases ja kohati isegi kaootilises olustikus oodati eelnimetatud põhjustel pikisilmi brittide saabumist. Teatavasti taganesid 1918. aastal Eesti jalaväeosad Punaarmee surve all kogu rinde ulatuses, levisid üleüldine sõjatüdimus ja hirm suure idanaabri vastu võitlemise ees.² Sellest annab tunnistust ka asjaolu, et elanikkonda informeeriti ajalehtede vahendusel Briti sõjalaevade liikumistest Läänemeres ning hellitati lootust nende peatselt saabumisest Eestisse.³

Eesti Vabariigi ajaloos on kahtlemata äärmiselt tähtis sündmus Suurbritannia sõjalaevade eskaadri saabumine Tallinna 12. detsembril 1918. Tegemist oli *Entente* 'i liikmesriikide sõjalis-poliitilise demonstratsiooniga, millega väljendati poolehoidu eestlaste iseseisvuspüüetele sõjategevuses Nõukogude Venemaaga. Tänu Briti eskaadri kohalolule anti ühtlasi Nõukogude Vene Balti laevastikule selgelt mõista, et Soome lahe regioonis ei saa niisama lihtsalt merelist ülevõimu kehtestada. See omakorda sundis Balti laevastiku juhtkonda ettevaatlikkusele ning vähemalt esialgu loobuma oma peajõududega Eesti vetesse tungimisest. Väga tabavalt on Briti eskaadri Eestisse tulemise tähtsust rõhutanud Vabadussõja-aegne sõjavägede

* Arto Oll (1985) PhD, Tallinna Ülikool. Alates 2013. a. Eesti Meremuuseum, Pikk 70, 10133 Tallinn, teadur, uurimisvaldkond: Eesti mereväe ajalugu 1918–1940. arto.oll@meremuuseum.ee

¹ Moodustati 15. novembril 1918 Balti laevastiku merekõlblikest alustest. 1. detsembriks olid lahingualmidusse viidud lahingulaevad Andrei Pervozvannõi ja Petropavlovsk, ristleja Oleg, 8 miiniristlejat, 7 allveelaeva, 1 torpeedopaat, 4 traalerit ja 3 vahilaeva.

² R. Tuvikene. Eesti rahva suhtumine vabadusvõitluses 1918–1920, õpiseid ja juhiseid. Tallinn, 1933. RA, ERA.2124.3.1561, l. 6–10.

³ Näiteks: Sotsiaaldemokraat (01.12.1918) teatab Briti eskaadri peatselt saabumisest Tallinna. Tallinna Teataja (02.12.1918) mainib Briti eskaadri jõudmist Liepājasse.

Briti eskaadri
sõjalaevad
Läänemerel,
detsember 1918.
Foto: Eesti
Sõjamuuseum

ülemjuhataja kindral Johan Laidoner: „Kui Inglise laevastik ei oleks 1918. a. detsembris tulnud Tallinna, oleks meie maa ja rahva saatus kujunenud küll sootuks teisiti, kui ta praegu on, – meie oleksime sattunud enamluse keerisesse. Ja ma arvan, et ka teiste Balti maade saatusekäik oleks siis olnud teine, kui nüüd.“⁴

Käesoleval aastal möödub Briti eskaadri Eestile appi tulemisest 100 aastat. Siin tuleb nentida, et tänapäevani pole eestikeelses ajalookirjanduses seda teemat põhjalikumalt lahitud. Isegi Eesti Vabadussõja köidetes ning ajakirjas *Merendus*⁵ ilmunud artiklites on Briti eskaadri temaatikat puudutatud vähesel määral.⁶ Ingliseelses kirjanduses on publitseeritud mitmeid erineva tasemega akadeemilisi uurimusi *Entente*’i liitlaste interventsioonipoliitikast Venemaal.⁷ Samas tuleb rõhutada, et keskendutakse esmajoones 1919. aasta sündmustele ja Balti riikidega seonduvat mainitakse üldises poliitilises kontekstis episoodiliselt. Samuti

⁴ J. Laidoner. *Inglaste tulek. Mälestusi iseseisvuse võitluspäevilt II*. Tallinn: Vaba Maa, 1930, lk. 20.

⁵ Mereväe Ohvitseride Kogu poolt aasatel 1933–1940 välja antud Eesti ainuke meresõjanduslik ajakiri.

⁶ Eesti Vabadussõda 1918–1920. I–II. Tallinn: Mats, 1996–1997; J. Ivalo. *Inglise laevastiku operatsioonidest Balti merel Vabadussõja päevil*. – *Merendus* 1938, nr. 6; R. Kokk. *Briti sõjaline abi Eestile*. – *Merendus* 1938, nr. 6. Artiklid tuginevad peamiselt mälestustele ja konverentsiettekannetele, andes brittide 1919. a. tegevustest üldise ülevaate. Eelnimetatud artiklites käsitletakse 1918. a. sündmusi ehk eskaadri Eestisse saatmise põhjusti väga põgusalt.

⁷ Nt.: D. S. Foglesong. *America’s Secret War against Bolshevism: U.S. Intervention in the Russian Civil War, 1917–1920*. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1995; M. Gilbert. *Winston Churchill. Vol. IV: World in Torment 1916–1922*. Michigan: Hillsdale College Press, 2008; K. Hovi. *Cordon sanitaire or barriere de l’est? The emergence of the New French Eastern European alliance policy, 1917–1919*. Turku: Akateeminen Kirjakauppa, 1975; K. Hovi. *Alliance de revers. Stabilization of France’s Alliance Policies in East Central Europe 1919–1921*. Turku: Turun Yliopisto, 1984; O. Hovi. *The Baltic area in British policy, 1918–1921*. Helsinki: Finnish Historical Society, 1980; M. Hudson. *Intervention in Russia 1918–1920: A Cautionary Tale*. Yorkshire: Pen & Sword 2004; C. Kinvg. *Churchill’s Crusade: The British Invasion of Russia, 1918–1920*. New York: Hambledon Continuum, 2006; E. Mawdsley. *The Russian Civil War*. Edinburgh: Birlinn Limited, 2000; I. C. D. Moffat. *The Allied Intervention in Russia, 1918–1920: The Diplomacy of Chaos*. London: Palgrave Macmillian, 2015; G. Swain. *Origins of the Russian Civil War*. London: Longman, 1995; S. Tallents. *Man and Boy*. London: Faber & Faber, 1943; R. H. Ullman. *Anglo-Soviet relations, 1917–1921. Vol. I, Intervention and the War*. New Jersey: Princeton University Press, 1961; R. H. Ullman. *Anglo-Soviet relations, 1917–1921. Vol. II, Britain and the Russian Civil War, November 1918 – February 1920*. London: Oxford University Press, 1968; R. H. Ullman. *Anglo-Soviet relations, 1917–1921. Vol. III. The Anglo-Soviet Accord*. London: Oxford University Press, 1972.

Briti eskaader on jõudnud Tallinna. Vasakult istuvad kontradmiral Edwyn Alexander-Sinclair, Eesti Ajutise Valitsuse pea- ja sõjaminister Konstantin Päts, hilisem Eesti Vabariigi Sõjavägede Ülemjuhataja, polkovnik Johan Laidoner. Seisab paremalt esimene kergeristleja Calypso komandör mereväekapten Bertram Thesiger. Foto: Eesti Filmiarhiiv

pole uurimustöodes üllataval kombel arvestatud *Entente*´i merekaitsepoliitika mitmesuguste nüanssidega, mis paljuski kujundasid Esimese maailmasõja järgse Euroopa välispoliitilisi seisukohti. Seda eelkõige Suurbritannia puhul, kus Briti Admiraliteedi⁸ oli riiklikul tasemel välja töötatud kaitse- ja julgeolekupoliitika formuleerimisel palju sõnaõigust. Admiraliteedi esindajad ühes Briti merelordidega osalesid Suurbritannia valitsuse Venemaaga seotud diskussioonidel, sest tegevuskava hõlmas sõjalaevastiku saatmist välisriikide territoriaalvetesse. Mis puudutab Briti eskaadri tegevust Soome lahel, siis sellest on kirjutatud ka võorkeelsetes uurimustes.⁹ Samas ei leia sealt adekvaatset informatsiooni lähetuse põhjustest, eskaadri-ülemale edastatud juhtnõrdest ega operatiivkorraldustest. Kokkuvõtlikult öelduna pole *Entente*´i interventsioonipoliitika tänapäevani veel lõplikult läbi uuritud.

Eesti ajalookirjanduses on Briti eskaadri tegevuse kohta sõnastatud küllaltki ühemõtteline versioon – saabuti Eestit abistama ning võitlema bolševismi vastu. Selline olukord kujunes Vabadussõja käigus tõesti välja, kuid eskaadri lähetuse põhjused polnud vähemalt 1918. aasta novembris-detsembris niimoodi sõnastatud. Vabadussõja vältel saadeti Briti sõjalaevastiku üksused statsionaarselt Soome lahele kahel korral: kontradmiral Edwyn Alexander Sinclairi juhtimisel detsember 1918 – jaanuar 1919 ja kontradmiral Walter Cowani juhtimisel aprill-detsember 1919. Aktiivne vastutegevus Balti laevastikule ja sõjaline koostöö Eesti merejõudude juhataja Johan Pitkaga said alguse valdavalt 1919. aasta aprillis. Kõigi eelduste

⁸ Merejõude juhtiv ja korraldav kõrgeim ametkond. Tegeleb meresõjanduse, lootsinduse, hüdrograafia, merekoolide, merekaubanduse ja merekalanduse korraldamisega.

⁹ Nt. eesti keelde tõlgitud: G. Bennett. Balti mere vabastamine. Tallinn: Olion, 2003; A. Agar. Balti episood: Briti salateenistuse tegevus Venemaa vetes. Tallinn: Olion, 2004.

kohaselt on seetõttu laiendatud ka Briti eskaadri motiive ja Eestisse tulemise põhjusi kogu Vabadussõja perioodile. Sellepärast on sünnimuse 100. aastapäeva puhul sobilik uurimusteema taas esile tõsta, sest brittide toetus kujunes sõjaseisukorras olevale Eestile äärmiselt tähtsaks julgeolekugarantiiks.

Käesolev artikkel üritab täiendada Briti eskaadriga seonduvaid seikasid Eesti ajalookirjanduses. Uurimustöö antakse ülevaade *Entente*´i liikmesriikide Suurbritannia ja Prantsusmaa suhtumisest Venemaasse 1917.–1918. aastal. Esile tuuakse tähtsamad otsused sekkumaks Venemaal toimuvasse ja arusaamade muutused või üldised välispoliitilised korrektuurid. Artikli peamine eesmärk on vastata järgmistele küsimustele – miks ikkagi otsustati Läänemerele saata Briti sõjalaevade eskaader, kellel oli otsustamise juures keskne roll, millised olid eskaadri ülemale edastatud korraldused ja kuidas ta oma volitusi järgis?

Suurbritannia ja Prantsusmaa seisukohad Venemaa suhtes ja interventsioonipoliitika algus

Esimese maailmasõja alguses ei suutnud *Entente*´i liitlased (Suurbritannia, Prantsusmaa, Venemaa, Jaapan, alates 1915 Itaalia ja 1917 USA) ega Keskriigid (Saksamaa, Austria-Ungari, Bulgaaria ja Türgi) ette näha mitmeaastast sõjapidamist. Lahingutegevus Euroopas kujunes mõlemale osapoolle nii majanduslikult kui ka inimeste kaotuse seisukohalt kurnavaks. Samas oli lääneriindel tegemist kaevikusõjaga, mistõttu kumbki osapool ei suutnud enda kätte haarata initsiatiivi ega tungida sügavamale vastase territooriumile. Esimene maailmasõda tõi omakorda esile Suurbritannia valitsusasutuste puudujäägid laiaulatusliku sõjategevuse koordineerimisel. Eelnimetatu korvamiseks moodustati 1916. aasta detsembris tollase sõjaministri David Lloyd George`i¹⁰ eestvedamisel sõjanõukogu, mis peagi nimetati ümber sõjakabinetiks.¹¹ Lihtsustatult öelduna oli tegemist sõltumatu administratiivse valitsusorganiga, mis peaministrile ja Briti kuningale alludes otsustas kõik riigi tähtsamad sõjalis-poliitilised küsimused. Peatselt Suurbritannia peaministriks saanud Lloyd George hakkas riigi välis- ja sisepoliitiliste otsuste langetamisel samuti toetuma peamiselt sõjakabineti nõuannetele.¹² Siinjuures väärib mainimist asjaolu, et Suurbritannia edasises Venemaa-suunalises poliitikas hakkas kesket rolli mängima sõjakabineti liige ja hilisem sõjamineister Alfred Milner.¹³

1917. aasta alguses oli Suurbritannia ja Prantsusmaa põhiline eesmärk Saksamaa sõjaline alistamine. Samas aga läksid *Entente*´i liitlaste nägemused lahku selles osas, millisel kujul peaks eksisteerima tuleviku Saksamaa. Kui prantslased soovisid järjekindlalt vähendada Saksamaa majanduslikku ja sõjalis-strateegilist potentsiaali (Saksamaa tähtsamate tööstuspiirkondade liitmine Prantsusmaaga ja relvajõudude märkimisväärne vähendamine), siis brittidel puudusid vähemalt Mandri-Euroopa osas selgelt sõnastatud poliitilised eesmärgid. Peamiselt sooviti sõjategevuse kiiret lõpetamist ja Belgia neutraliteedi taastamist, mistõttu ei tahetud otseselt sekkuda Euroopa riikide siseasjadesse.¹⁴

¹⁰ David Lloyd George (17.01.1863–26.03.1945). Suurbritannia sõjamineister 06.07.1915–05.12.1916 ja peaminister 07.12.1916–19.10.1922.

¹¹ K. Jeffrey. Field Marshal Sir Henry Wilson: A Political Soldier. London: Oxford University Press, 2006, lk. 179–180. Sõjakabineti koosseisu kuulusid Suurbritannia parlamendi ülemkoja juht ja valitsusnõukogu lord-president George Nathaniel Curzon, Suurbritannia parlamendi alamkoja juht ja rahandusminister Bonar Law ning kaks portfelli ministrit Alfred Milner ja Arthur Henderson.

¹² J. E. Wrench. Alfred Lord Milner: the man of no illusions, 1854–1925. London: Eyre & Spottiswoode, 1958, lk. 316–317. / D. L. George. War Memoirs Vol. 2, 1915–1916. Boston: Little, Brown and Company, 1933, lk. 191.

¹³ Lord Alfred Milner (23.03.1854–13.05.1925). Suurbritannia sõjakabineti liige 08.12.1916–18.04.1918 ja sõjamineister 18.04.1918–10.01.1919.

¹⁴ K. Hovi. Cordon sanitaire or barriere de l'est?, lk. 32–33.

Samas valitses liitlaste vahel konsensus Venemaa toetamise suhtes idarindel. Lääne- ja idarinde olemasolu pidas *Entente*´i kõrgeim sõjaline juhtkond hädavajalikuks. Seeläbi ei saanud sakslased enda tervet sõjalist potentsiaali suunata ainuüksi Briti ja Prantsuse armeede vastu. Juba 1917. aasta jaanuaris tegi sõjakabinet ettevalmistusi *Entente*´i liikmesriikide mastaapse pealetungi organiseerimiseks. Pealetung pidi Saksamaa rinnetel aset leidma 1917. aasta suvel ning loomulikult pandi siinkohal suuri lootusi ka Venemaale. Brittidele tekitas aga muret liitlasriigi järjest halvenev sisepoliitiline olukord, mistõttu lähetati 30.01.–22.02.1917 Petrogradi Alfred Milneri juhitud Briti delegatsioon.¹⁵ Suurbritannia valitsuse poolt anti Milnerile üpriski suured volitused, ta võis Venemaale lubada sõjalist ja materiaalselt abi. Vastutasuks pidi Vene tsaar andma nõusoleku ofensiivse lahingutegevuse algatamiseks idarindel. Aruandes peaministrile tõdes delegatsiooni juht, et Venemaa ühiskond seisab drastiliste muutuste lävel, kuid üllataval kombel ei pidanud ta tsaarivõimu kokkuvarisemist tõenäoliseks. Samuti ei pidanud delegatsiooni sõjaline esindus Venemaa armee olukorda sugugi lootusetuks.¹⁶ Sarnaselt Milnerile osutas kindral Henry Wilson¹⁷ Venemaa ühiskonna probleemidele, kuid väeosade külastamine rinnetel sisendas temas siiski optimismi. Wilsoni aruande järgi kujutas Venemaa sõjavägi idarindel arvestatavat sõjalist jõudu, mida tuli ilmingimata rakendada sakslaste vastu.¹⁸ Huvitaval kombel ei suutnud Briti delegatsioon adekvaatselt prognoosida Venemaal toimuvat, sest peagi kukutati Veebruarirevolutsiooniga tsaar ja võimule tuli Aleksandr Kerenski juhitud Ajutine Valitsus.

Kokkuvõttes ei andnud Briti delegatsiooni tegevus Venemaal märkimisväärseid tulemusi, kuid Milneri ja Wilsoni aruannetel oli siiski kaugemale ulatuv mõju. Nimelt soovitasid mõlemad *Entente*´i liikmesriikidel jätkata kindlasti Venemaa materiaalselt toetamist, sest ainult seeläbi sai garanteerida idarinde püsijäämist. Kerenski valitsus nõustuski sakslaste vastu sõjategevust jätkama, kuid pealetungikatsed 1917. aasta suvel ebaõnnestusid ja demoraliseerunud Venemaa sõjavägi pidas seejärel ainult kaitselahinguid. Riigis valitsenud sõjatüdimust ära kasutades tulid Oktoobrirevolutsiooniga võimule hoopiski Vladimir Lenini juhitud bolševikud. Sellega oli sisuliselt saanud alguse Venemaa kodusõda.¹⁹ Tekkinud oli olukord, kus Põhja-Venemaal (sh. Petrogradis ja Moskvast) eksisteeris enamlaste valitsus ning Lõuna-Venemaal viimastele vastanduvad vene valgete sõjaväed. Prantsusmaa nägi siin ohumärke enda Ida-Euroopa poliitikale, kus jõudude vahekord kaldus selgelt sakslaste kasuks. Luureandmetele toetudes levisid ka kuuldused bolševike ja sakslaste omavahelisest koostööst. Suurbritannia ei võtnud esialgu enamlaste režiimi suhtes kindlaid seisukohti. Pigem nähti Venemaa rahunemise ohtu oma impeeriumi julgeolekule Indias, kuhu nüüdsest võisid takistamatult Pärsia ja Afganistani kaudu imbuda Saksa ja Türgi mõjuarendid.²⁰

Suurbritannia ja Prantsusmaa seisukohast vaadatuna polnud Keskriigid Venemaa sündmuste tõttu enam ülejäänud maailmast isoleeritud.²¹ Venemaa lagunemisega võisid sakslased suurema vastupanuta tungida isegi Aasiasse ning saada ligipääsu venelaste toorainele, tööstuspiirkondadele ja naftamaardlatele. Eelnimetatud stsenaariumi vältimiseks pidid *Entente*´i liitlased aega viitmata tegutsema. Juba 3. detsembril 1917 soovitas sõjakabinet keskenduda Lõuna-Venemaal paiknevate Vene valgete toetamisele, kes olid jätkuvalt lojaalsed Ajutisele

¹⁵ T. H. O`Brien. Milner. London: Constable and Co., 1979, lk. 274–277.

¹⁶ C. E. Callwell. Field Marshal Sir Henry Wilson. His life and diaries. Vol. I. London: Cassell & Co Ltd., 1927, lk. 317.

¹⁷ Sir Henry Wilson (05.05.1864–22.06.1922), feldmarssal, Suurbritannia sõjakabineti nõunik 1916–1918 ja Briti kindralstaabi ülem 19.02.1918–19.02.1922.

¹⁸ K. Jeffrey. Field Marshal Sir Henry Wilson: A Political Soldier, lk. 186.

¹⁹ E. Mawdsley. The Russian Civil War. Edinburgh: Birlinn Limited, 2000, lk. 4.

²⁰ I. C. D Moffat. The Allied Intervention in Russia, 1918–1920: The Diplomacy of Chaos, lk. 13.

²¹ Suurbritannia poolt Saksamaale kehtestatud majanduslike sanktsioonide kohta vaata lisaks: E. W. Osborne. Britain`s economic blockade of Germany 1914–1919. London: Taylor & Francis Group, 2004.

Valitsusele ning motiveeritud võitlema sakslaste vastu.²² Ühtlasi peeti vajalikuks moodustada Põhja-Venemaal Arhangelski sadamalinnas brittide esindus, kes vajadusel saaks astuda kontakti bolševikega. Seega nägid sõjakabineti tulevikuperspektiivid Venemaal ette peajasjalikult kontakti loomist Vene valgetega (kes sisuliselt juhtisid Lõuna-Venemaal n.-ö. poolautonoomseid provintse), kelle abiga loodeti takistada sakslaste edasitungimist Aasiasse ning säilitada väikest osa kunagisest idarindest.

Olukord muutus veelgi keerulisemaks 22. detsembril 1917, mil Nõukogude Venemaa alustas Brest-Litovskis rahuläbirääkimisi sakslastega. Juba järgmisel päeval koostas Alfred Milner memorandum, kus sõnastas Suurbritannia edasised tegevuskavad Venemaa suunal.²³ Kokkuvõtvalt soovitas Milner toetada rahaliselt (ja vajadusel ka sõjarelvastusega) Ukrainas, Lähis-Idas ja Lõuna-Venemaal moodustatud ajutisi valitsusi ühes nende sõjavägedega. Samas ei tohtinud *Entente*´i liitlaste tegevus ärritada bolševike valitsust. Suurbritannia oli aastail 1916–1917 transportinud Murmanski ja Arhangelski sadamatesse suurtes kogustes sõjavarusust,²⁴ mille langemist sakslaste kätte sooviti igal võimalusel takistada. Seega pidi *Entente*´i tegevus jätma vähemalt esialgu sellise mulje, et otseselt ei tegutseta mitte ühegi Venemaal eksisteerinud valitsuse vastu. Konfliktide vältimiseks soovitas Milner suhelda bolševikega mitteametlike agentide vahendusel, lubades Londonis avada isegi Nõukogude Venemaa esimese välisesinduse.²⁵ Seega kujutas memorandum endast vähesel määral sekkumist Venemaa siseasjadesse, kus selgelt peeti prioriteetseks Vene valgete ettevõtmisi. Põhjus selleks oli ka väga lihtne. Briti sõjakabineti arvates oli bolševike näol tegu nii-öelda äraandjatega, kes loobusid kohustustest sõidida sakslaste vastu ega suvatsenud tagasi maksta Venemaa riigivõlga. 23. detsembril 1917 nõustus brittide soovustega ka Prantsusmaa peaminister Georges Clemenceau.²⁶ Ühise tegevuse koordineerimiseks jaotati Pariisi nõupidamisel liikmesriikide vahel ära ka Lõuna-Venemaal tegutsemise mõjusfäärid – Suurbritannia vastutusalaks määrati Kaukaasia, Armeenia, Gruusia ja Kurdistan ning Prantsusmaa omadeks Bessaraabia, Ukraina ja Krimm.²⁷ Sellega oli alguse saanud *Entente*´i interventsioonipoliitika Venemaal.

Samas aga andsid sõjakabineti soovitud eesmärgid brittide huvidest Põhja-Venemaal. Tõenäoliselt jäädi siinkohal äraootavale seisukohale, sest enamlaste režiimi püsijäämises ei oldud veel kindlad. Üleüldiselt levis Briti valitsusriigis arusaam, et Lenini valitsus eksisteerib Saksamaa armust ning Venemaa rahvuslikud väeosad (Vene valged) üritavad jätkuvalt vastase edasitungi aeglustada.²⁸ Kokkuvõtlikult öelduna soovis Suurbritannia välja selgitada, millisel määral hakkab Vene kodusõda mõjutama üleüldist lahingutegevust Euroopas.²⁹ Seetõttu sooviti Nõukogude Venemaa vähemalt esialgu hoida neutraalseid suhteid. Suurbritannia Venemaa-suunalise poliitika tegelikuks nurgakiviks oli jätkuvalt soov nõrgendada Saksamaa sõjalis-strateegilist olukorda. Selge oli aga see, et idarinnet ei suudeta kõigi eelduste kohaselt enam päästa.

²² Sõjakabineti koosoleku protokoll, 03.12.1917. TNA = The National Archives (London), CAB 23/4, 3–4.

²³ R. H. Ullman. Anglo-Soviet relations, 1917–1921. Vol. I, lk. 52–54; Alfred Milneri memorandum, 23.12.1917. TNA, CAB 23/4, 5–6.

²⁴ Valdav osa sõjarelvastusest paiknes Arhangelskis, kuhu oli koondatud u. 300 t sõevarusid ja 200 t ulatuses mitmesugust sõjarelvastust.

²⁵ T. H. O`Brien. Milner, lk. 293.

²⁶ Prantsusmaa oli iseseisvalt kujundanud sarnased tegevuskavad ning soovis Ida-Euroopas vältida Nõukogude Venemaa ja Saksamaa potentsiaalset lähenemist. Suuri lootusi pandi Poola rahvusriigi toetamisele. K. Hovi. Cordon sanitaire or barriere de l'est?, lk. 75.

²⁷ Suurbritannia ja Prantsusmaa mõjusfääride jaotuse memorandum, 23.12.1917. E. L. Woodward (koostaja). Documents on British Foreign Policy, 1919–1939. First Series 1919–1925. Volume III: The Baltic provinces and Russia, 1919. London: His Majesty`s Stationary Office, 1947, lk. 369–370.

²⁸ D. L. George. War Memoirs. Vol. V, 1918. Boston: Little, Brown and Company, 1933, lk. 150.

²⁹ J. Tomes. Balfour and foreign policy: the international thought of a conservative statesman. Cambridge: Cambridge University Press, 2002, lk. 221.

Suurbritannia sekkumine Põhja-Venemaal toimuvasse ja erimeelsused bolševikega 1918. aastal

Vaatamata raskustele läänerindel, kuhu oli suunatud *Entente* 'i liitlaste peafookus, tuli nüüdsest suuremat tähelepanu pöörata Ida-Euroopas toimuvale. Üleüldine olukord kujunes 1918. aasta alguses Venemaa segaduste tõttu äärmiselt keeruliseks.³⁰ Võimaliku stsenaariumina prognoositi isegi Petrogradi vallutamist sakslaste poolt, kust viimased saanuks raudtee vahendusel kiirelt edasi liikuda Murmanskisse ja Arhangelskisse. Eelnimetatud võimalusi silmas pidades soovitas Briti välisminister Arthur Balfour³¹ 17. jaanuaril katkestada bolševikega igasugune kommunikatsioon.³² Siinkohal jäi Lloyd George kindlaks Milneri seisukohtadele. Kuna brittidel olid huvid ka Põhja-Venemaal, siis polnud mõistlik kommunistidega suhteid täielikult katkestada. Selline teguviis oleks arvatavasti lõppenud Suurbritannia konsulaadi sulgemisega Petrogradis ja lükanud Venemaa veelgi rohkem sakslaste mõjusfääri. Et paremini reageerida Ida-Euroopa olukorrale, pidid britid lahti hoidma suhtluskanaleid nii Vene valgete kui ka bolševikega. Sellist poliitilist kurssi hoiti ajavahemikul jaanuar–märts 1918 ning Moskvat teavitati Suurbritannia kavatsustest mitte sekkuda Nõukogude Venemaa siseasjadesse. Veebruaris–märtsis 1918 muutus aga olukord Ida-Euroopas tähelepanuväärselt. Sakslastel õnnestus vallutada Baltikum ja viia enda väeosad isegi Soome territooriumile (Ahvenamaale), mistõttu bolševikud pöördusid abisaamiseks brittide poole.³³ Balfouri arvates oli tegemist halbadest variantidest kõige parema stsenaariumiga, kuna Lenini valitsus kutsus iseenda initsiatiivil britte kindlustama Põhja-Venemaa julgeolekut.³⁴ Kuigi enamlastega jätkuvalt ei soovitud lähedasi suhteid hoida, ei saanud lubada ka Saksamaal nimetatud piirkonnas vabalt tegutseda. Vastasel korral oleksid sakslased vallutanud strateegiliselt tähtsa Koola poolsaare. Seetõttu oli Briti valitsus nõus bolševikega koostööd tegema ainult Saksamaa ekspansiooni piiramise eesmärgil.

Samas aga ei soovinud Suurbritannia valitsus ennast siduda järjekordse sõjategevusega Euroopas. Kõik väeosad suunati esmajoones läänerindele, kuid Barentsi merel tegutses samal ajal kontradmiral Thomas Kemp juhitud Põhja-Venemaa eskaader. Admiral Kempile tehti ülesandeks hoida lahti Murmanski sadama laevaliiklus, tõrjuda eemale patrullkäike teostavad Saksa allveelaevad ja tagada sadamas üleüldine kord. Olukorraga tutvumise järel teatas aga Kemp, et tema käsutuses olevate jõududega ei suudeta eelnimetatud ülesandeid täita. Selle teostamiseks soovitas admiral Murmanskisse saata kuni 6000-mehelise sõjaväeüksuse.³⁵ Londonis hakkas sõjakabinet otsima võimalusi abivägede saatmiseks, kuid olukord muutus märkimisväärselt 3. märtsil 1918 sõlmitud Brest-Litovski rahulepinguga. Sõjategevus idarindel oli lõppenud, misjärel sakslased said hakata oma väeosi läänerindele üle viima.³⁶ Samuti kuuluisid rahulepingu tulemusel nüüdsest Saksamaa mõjusfääri Soome, Baltikum, Poola ja Ukraina.

³⁰ 1918. a. alguses eksisteeris Venemaal mitu üksteisest eraldi seisvat valitsust: bolševike võimu all olev territoorium koosnes Kirde- ja Ida-Euroopa Venemaa osadest (keskusteks Petrograd ja Moskva), lisaks eksisteerisid Vene valgete valitsused Siberis, Kaukaasias, Lõuna-Venemaal ja Kesk-Aasias. Valdav osa neist oli *Entente* 'i liitlaste poolt saanud ka de facto tunnustuse. R. H. Ullman. *Anglo-Soviet relations, 1917–1921*. Vol. I, lk. 82–83.

³¹ Arthur James Balfour (25.07.1848–19.03.1930), Suurbritannia peaminister 11.07.1902–05.12.1905 ja välisminister 10.12.1916–23.10.1919.

³² D. L. George. *War Memoirs Vol. V, 1918*, lk. 120.

³³ I. C. D. Moffat. *The Allied Intervention in Russia, 1918–1920: The Diplomacy of Chaos*, lk. 68–69.

³⁴ J. Tomes. *Balfour and foreign policy: the international thought of a conservative statesman*, 223.

³⁵ S. W. Roskill. *Naval Policy Between the Wars. Vol. 1: The Period of Anglo-American Antagonism 1919–1929*. Yorkshire: Seaforth Publishing, 2016, lk. 134.

³⁶ 6. märtsil 1918 asus Venemaal kokku 52 Saksa jalaväediviisi koos 261 ratsaväeeskadroniga. Vägede viimisega läänerindele oli 17. aprilli seisuga sakslastel Venemaa pinnal vastavalt 36 jalaväediviisi ja 191 ratsaväeeskadroni. 25. septembri seisuga oli endiselt Venemaal 34 diviisi ja 176 eskadroni. TNA, CAB 24/70, 1. 1918. a. kevadel koondasidki sakslased läänerindele kokku 192 diviisi, *Entente* 'i liitlastel oli vastukaaluks kõigest 156 diviisi. P. Hart. *The Great War*. London: Profile Books Ltd., 2013, lk. 410.

Selline sünduste käik kutsus esile välispoliitilised korrektuurid Suurbritannia Venemaa-poliitikas. Juba 4. märtsil soovitas sõjakabinet admiral Kempil rakendada sõjalaevade meeskondi sadama kaitsmisel. Seetõttu maabusid 6. märtsil Murmanskis esimesed 130 Briti merejalaväelast, hõivates ühtlasi regiooni kõige tähtsama sadama.³⁷ Kuigi britid ei takistanud kohaliku omavalitsuse tegevust (viimane abistas pigem Briti mereväelasi ega kooskõlastanud oma tegevust Moskva), oli Suurbritannia astunud Põhja-Venemaal kindla sammu interventsioonipoliitika suunas.³⁸ Vaatamata sellele, et brittide esialgne maabumine oli Moskva kooskõlastatud, tekkisid peagi teravad vastuolud bolševike valitsusega. Nimelt protesteeriti Vene sõjalaevade interneerimise vastu ning britte süüdistati Vene siseasjadesse sekkumises. Vastukaaluks hakkas Nõukogude Venemaa 30. märtsist transportima Arhangelskist liitlaste sõjavarustust sisemaale. Samas aga ei hoomanud bolševikud seda, et admiral Kemp'i peamiste ülesannete hulka kuuluski sadama kaitsmine Saksa allveelaevade vastu. Seega ei saanud Vene laevu turvalisuse kaalutlustel avamererele saatagi. Teise problemaatilise tegurina kerkisid esile Soomes paiknevad Saksa sõjaväeüksused, kes aprillis alustasid edasitungi Murmanski suunal. Esialgu moodustati Murmanskis väeosad kohalikest vene vabatahtlikest, kes üheskoos brittidega suutsid sakslaste pealetungikatsed aprilli lõpuks tagasi lüüa.

Sõjakabinet arutas 1918. aasta märtsis-aprillis mitmel korral Venemaa küsimust. Admiralliteedi soovitudele tuginedes otsustati 12. aprilli koosolekul täiendada Põhja-Venemaal paiknevat Briti ekspeditsiooniväge.³⁹ Ühtlasi soovitati võimalusel vallutada Arhangelski sadam, lootes sealt veel kätte saada väikest osa liitlaste sõjavarustusest.⁴⁰ Samas polnud Suurbritannial võimalik lähendada nimetatud regiooni arvukaid väeosasid ning Kemp'i tegevust sai toetada üksnes sõjalaevadega. Siinjuures soovitas Milner veenda Jaapani ja USA valitsusi brittidele appi tulema ning sarnaselt Murmanskile sooritada interventsioon Venemaa Siberi aladele.⁴¹ Seega muutus sõjakabineti suhtumine Nõukogude Venemaasse aprillikuu jooksul pigem vaenulikuks. Kuigi otseselt ei soovitud sõjategevust initsieerida, kaaluti näiteks 11. mai koosolekul Murmanski okupeerimist ning isegi Balti laevastiku hävitamist.⁴²

Pärast pikki läbirääkimisi jõuti *Entente*´i liitlasriikidega Venemaa suhtes konsensussele alles 3. juunil, mil liitlaste ülemnõukogu otsustas Arhangelski vallutamiseks täiendada Briti ekspeditsiooniväge 5000 sõduriga.⁴³ Sisuliselt tähendas konkreetne otsus murrangut *Entente*´i interventsioonipoliitikas. Sadamalinna vallutamise eesmärgiks ei olnud mitte sakslaste vastu tegutsemine, vaid sõjalisel teel Venemaa territooriumile tungimine. Järgnevalt maabusid Briti-USA-Prantsuse-Kanada väeosad 2. augustil Arhangelskis ja 3. augustil saabus Vladivostokki 12 000 Jaapani sõjaväelast. Brittide organiseeritud Põhja-Venemaa ekspeditsioonivägi tegutses kuni 1919. aasta lõpuni, olles umbes 15 000-meheline väeüksus, mida toetas Briti kuninglik merevägi 20 laevaga.⁴⁴ Vaatamata sellele, et Suurbritannia oli aktiivselt sekkunud Põhja- ja Lõuna-Venemaal toimuvasse, ei näinud 1918. aasta suve eesmärgid ette bolševike kukutamist.

³⁷ C. Kinvig. Churchill`s Crusade. The British Invasion of Russia, 1918–1920. New York: Hambledon Continuum, 2006, lk. 18.

³⁸ S. W. Roskill. Naval Policy Between the Wars, lk. 135.

³⁹ Sõjakabineti koosoleku protokoll, 12.04.1918. TNA, CAB 23/6, 4.

⁴⁰ Tagamõtteks oli sideühenduse loomine Kesk-Venemaal ja Siberis paiknenud Tšehhi leegioniga, mis plaaniti transportida Arhangelskisse ning sealt omakorda läänerindele. Selleks oldi nõus tegutsema ka Nõukogude Venemaa vastu. Tegevuskava abistamiseks nõustus USA 1918. aasta juulis viima oma väed Venemaale.

⁴¹ T. H. O`Brien. Milner, lk. 296.

⁴² C. E. Callwell. Field Marshal Sir Henry Wilson. His life and diaries. Vol. II, lk. 99; Sõjakabineti koosoleku protokoll, 11.05.1918. TNA, CAB 23/14, 81–89.

⁴³ I. C. D. Moffat. The Allied Intervention in Russia, 1918–1920. The Diplomacy of Chaos, lk. 77; S. W. Roskill. Naval Policy Between the Wars, lk. 137.

⁴⁴ Arhangelskist ja Murmanskist evakueeriti liitlaste väeosad vastavalt 27. septembril ja 12. oktoobril 1919. R. H. Ullman. Anglo-Soviet relations, 1917–1921. Volume II, Britain and the Russian Civil War, November 1918 – February 1920. London: Oxford University Press, 1968, lk. 198.

Siinkohal tekib küsimus, et mil määral ja kas üldse mõjutas Põhja-Venemaal toimuv Suurbritannia edasisi seisukohti Balti riikide suhtes? Mäletatavasti maabusid nimetatud regioonis mitme *Entente*´i riigi sõjaväeüksused ja ühise ekspeditsiooniväe tegevus ei olnud Balti riikidega otseselt seotud. Samas aga allusid Arhangelskis ja Murmanskis paiknenud sõjaväelased Briti väejuhatusele, kes tegutses vastavalt Suurbritanniast saadud juhtnõõridele. Balti riikide jaoks oli Põhja-Venemaa sündmustel siiski kaudne mõju. Nimelt tekkis brittidel bolševikega esimene tõsisem konflikt just Venemaa sadamate hõivamise tagajärjel. Pealegi soovitasid Briti salaluure agendid Nõukogude Vene valitsust mitte usaldada ning pooldasid üksmeelselt interventsioonipoliitika jätkamist.⁴⁵ Eelnimetatud arusaamu jagasid ka Põhja-Venemaal vägesid juhtinud Briti kindralid. See omakorda süvendas Briti sõjakabineti suhtumist bolševikesse kui ebausaldusväärsetesse isikutesse, kes muutsid tihtilugu oma seisukohti ega pidanud kinni kokkulepetest (interventsioon Põhja-Venemaale teostus esialgu bolševike nõusolekul). Kõigi eelduste kohaselt mängisid eelnimetatud arusaamad rolli ka 1918. aasta lõpus aset leidnud Balti riikidega seotud diskussioonides, kus Suurbritannia valitsusringkondade hoiak bolševike suhtes oli muutunud halvustavaks.

Suurbritannia seisukohad Eesti suhtes

Eesti, Läti, Leedu ja Soome temaatika kerkis Suurbritannia valitsusringkondades ootamatult esile alles pärast enamlaste Oktoobrirevolutsiooni. Briti salaluure koostas novembris 1917 ülevaatliku raporti Balti riikide ajaloost ja rahvaste kultuurilistest eripäradest, kus juhiti tähelepanu sellele, et kõik eelnimetatud riigid soovivad võimalusel Venemaast eralduda.⁴⁶ Lisaks astusid Eesti Maanõukogu esindajad Petrogradis 1918. aasta jaanuaris kontakti Suurbritannia, Prantsusmaa ja USA saatkondadega. *Entente*´i liitlastelt sooviti teada saada, kuidas nad saaksid eestlasi abistada. Arvatavasti saadi siinkohal hea kontakt brittidega, sest juba samal kuul edastas Petrogradi saatkonna diplomaat Francis Lindley Suurbritannia välisministeeriumile Skandinaavia-Balti liidu moodustamise kava.⁴⁷ Kuigi tegemist oli esimese Balti rahvaste enesemääramise õigusele tähelepanu osutanud Lääne-Euroopa diplomaadiga, jäi ettepanek ainult paberile. Samas suhtus Briti välisministeerium Balti riikidesse märksa positiivsemalt kui näiteks Soomesse, mida peeti sisuliselt Saksamaa protektoraadiks. Kuna Balti rahvad vastandasid ennast selgesõnaliselt sakslastele ja venelastele, nägid britid siin võimalust toetada väikerahvaste iseseisvuspüüdeid või kultuuriautonomia taotlusi, lootes seeläbi Baltikumis vähendada Saksamaa mõjuvõimu.⁴⁸

24. veebruaril 1918 välja kuulutatud Eesti Vabariik jäi koos ülejäänud Baltimaadega vastavalt Brest-Litovski rahulepingus kehtestatud sätetele Saksamaa mõjusfääri. Eesti rahvusväeosade laialisaatmisega andsid sakslased aga ühemõtteliselt teada, et väikerahva iseseisvust nad ei soosi. Välisdelegatsiooni esindajad pidid nüüdsest otsima Eesti Vabariigile toetust välismaalt: Lääne-Euroopast ja Skandinaaviast. Britid ja prantslased tunnustasid Eesti Asutavat Kogu (tegelikult eksisteeris ainult Maanõukogu, Asutava Kogu valimisi teadaolevalt 1918. a. veebruaris ei toimunud) *de facto* juba 1918. aasta märtsis.

Suhetes brittidega hakkas olulist rolli mängima Eesti delegaadi Ants Piibu tegevus, kes jõudis Londonisse 9. aprillil 1918.⁴⁹ Esimene kohtumine Briti välisministri Arthur Balfouriga

⁴⁵ Vaata lisaks: G. Brook-Shepherd. *Iron Maze: The Western Secret Services and the Bolsheviks*. London: Palgrave Macmillan, 1998.

⁴⁶ Suurbritannia luureosakonna raport Balti riikide kohta, 21.11.1917. TNA, CAB 24/33, 6.

⁴⁷ H. Arumäe. Võitlus Balti Liidu loomise ümber 1919–1925. Tallinn: Eesti Raamat, 1983, lk. 8–9.

⁴⁸ O. Hovi. *The Baltic area in British policy, 1918–1921*, lk. 38.

⁴⁹ E. Laaman. *Eesti iseseisvuse sünd* 4. Tallinn: Faatum, 1993, lk. 327. Piibuga sõitsid kaasa Karl Robert Pusta ja Eduard Virgo, kellest 1918. a. mais said Eesti esindajad vastavalt Prantsusmaal ja Itaalias. Virgo naasis Londonisse 1918. a. novembris.

leidis aset 23. aprillil. Kokkusaamine kestis kõigest pool tundi, mille käigus andis Piip välisministrile Eesti olukorda tutvustava ülevaate ning edastas Maanõukogu poolt talle välja antud poliitilise volituse.⁵⁰ Balfouriga kohtumisel olid Eesti jaoks olulised tagajärjed. Piibu palutud *de facto* tunnustus Maanõukogule rahuldati Suurbritannia poolt 3. mail 1918.⁵¹ Ühtlasi tutvustas Piip brittidele Eesti kultuuri, ajalugu, haridustaset, majandust ning kohaliku rahva vastandumist baltisakslastele.⁵² Poliitilistest eesmärkidest lähtudes oli sõprussuhete loomise aluseks ühine vaenlane ehk Saksamaa. Piip nimetas sakslaste okupatsiooni ebaseaduslikuks, rõhudes Eesti Vabariigi neutraliteedile Esimeses maailmasõjas. Pooldades ühtlasi vaba kaubavahetust, mõistis ta hukka Läänemere muutumise „Saksa järveks“.⁵³ Piibu tegevus avaldas silmanähtavat mõju välisminister Balfourile, kes juba 17. mail koostas Balti riikide kohta esimese välispoliitilise memorandumi.⁵⁴ Sellega tunnustati Eesti, Läti ja Leedu neutraliteeti Esimeses maailmasõjas ning mõisteti rahvusvahelisel tasemel hukka Saksamaa okupatsioon Baltikumis.

Suurbritannia seisukohad Baltimaade iseseisvumispüüete suhtes olid 1918. aasta suvel pigem skeptilised. Kuigi Balfourile sümpatiseeris eestlaste tegevus, oli ta veendumusel, et Baltimaade küsimuse saab lahendada alles pärast sõjategevuse lõppemist ja sedagi rahvusvahelisel tasandil *Entente*´i liikmesriikide ühisel kokkuleppel.⁵⁵ Sellest annab tunnistust ka asjaolu, et sõjakabineti koosolekutel kerkis Baltimaade temaatika esile üksikutel kordadel ja sedagi ainult Venemaaga seotud nõupidamistel. Nimetatud perioodil pöörasid Briti valitsusest Venemaa sündmustele tähelepanu eelkõige sõjaminister Milner ja kindralstaabi ülem Wilson, kes soovitasid *Entente*´il selgemalt sõnastada Venemaa suunal tegutsemise eesmärgid.⁵⁶ Baltikumi seisukohalt lähtuti arusaamast, et Venemaa, mis tahes kujul ta tulevikus ka ei eksisteeri, annekteerib varem või hiljem temast eraldunud territooriumid (vähemalt Baltimaad ja Ukraina).⁵⁷ Seega ei nähtud Baltimaade rahvaste abistamiseks mingisuguseid võimalusi, sest kõik ettevõtmised näisid tulevikku silmas pidades ajutisena. Seetõttu osutati Balti välisdelegaatidele ainult moraalset toetust.

1918. aasta suve lõpuks oli aga selge, et Keskriigid ei suuda sõjast võidukalt väljuda. Vas-tupealetungile asumisega sundisid *Entente*´i liitlased oktoobris 1918 Saksamaad alustama vaherahuläbirääkimisi. Siin olid Suurbritannia ja Prantsusmaal erinevad motiivid. Prantslased tahtsid oma julgeoleku kindlustamiseks Saksamaad võimalikult palju nõrgestada, kuid Suurbritannia valitsus soovis Euroopas näha jõudude tasakaalu.⁵⁸ Olukord Euroopas oli taas kord muutunud. Enamlaste prioriteedid olid suunatud mujale: Venemaa-siseselt kindlustada ainuvõim ja kommunistliku maailmarevolutsiooni teostamine Euroopas. Imperialistliku riigikorra esindajatesse Suurbritanniassa ja Prantsusmaasse suhtusid bolševikud vaenulikult.⁵⁹ Lääne-Euroopa riigid eesotsas Suurbritanniaga nägid revolutsiooniliste ideede levikus reaalselt ohtu Euroopa julgeolekule ja tulevikus võimaliku stsenaariumina Saksamaa-Venemaa liidu tekkimist. Sõjatüdimus ja bolševike aktiivne propaganda olid omakorda sillutanud teed kommunistlike ideede levikule paljudes Euroopa riikides.⁶⁰

⁵⁰ A. Piip. Tormine aasta: Ülevaade Eesti välispoliitika esiajast 1917.–1918. aastal dokumentides ja mälestusis. Stockholm: Vaba Eesti, 1966, lk. 248.

⁵¹ Suurbritannia välisministri kiri Eesti delegatsioonile, 03.05.1918. RA, ERA.1624.1.19, 1.

⁵² Ants Piibu koostatud trükis Eesti ja eestlaste tutvustamiseks Suurbritannia valitsusele. Dateerimata. TNA, FO 608/182, 425–428.

⁵³ Kokkuvõte Ants Piibu kõnest Londonis, 04.07.1918. RA, ERA.1619.1.1, 69–70.

⁵⁴ Välisminister Balfouri koostatud Baltimaade memorandum, 17.05.1918. TNA, CAB 24/52, 1–8.

⁵⁵ Sõjakabineti koosoleku protokoll, 13.08.1918. TNA, CAB 23/43, 6.

⁵⁶ Sõjakabineti koosoleku protokoll, 31.07.1918. TNA, CAB 23/44A, 6.

⁵⁷ Sõjakabineti koosoleku protokoll, 15.08.1918. TNA, CAB 23/43, 13.

⁵⁸ Sõjakabineti koosoleku protokoll, 26.10.1918. TNA, CAB 23/14, 12–13.

⁵⁹ E. Mawdsley. The Russian Civil War, lk. 63.

⁶⁰ Kokkuvõtted bolševismi kohta, 15.05.1919. TNA, FO 608/265, 140–141.

Seoses Saksamaa lüüasaamisega läänerindel hakati kommunismi leviku tõkestamiseks formuleerima uusi seisukohti Venemaa-suunalises poliitikas. Siinkohal kerkis taas esile Baltimaade küsimus. Balfour arutles oma 18. oktoobril koostatud Balti riikide memorandumis nelja erineva seisukoha üle: 1. leppida Brest-Litovski vaherahu sätetega, 2. ignoreerida Venemaa impeeriumist eraldunud väikerahvaste iseseisvuspüüdlusi, 3. pakkuda neile kultuurilist autonoomiat Saksa- või Venemaa koosseisus ja 4. toetada Eesti, Läti ja Leedu iseseisvate riikide moodustamist.⁶¹ Briti välisminister pooldas isiklikult neljandat ehk väikeriikide iseseisvuse võimalust. Juba samal päeval juhtis välisministri abi Robert Cecil sõjakabineti istungil tähelepanu kahele peamisele Venemaaga seotud probleemile: millised on Suurbritannia seisukohad väikeste Balti riikide suhtes ja kas teostada interventsioonipoliitikat Venemaal?⁶²

Samas tasub tähelepanu juhtida asjaolule, et Suurbritannia Baltimaade edasise poliitika kujunemisel mängisid olulist rolli Briti Admiraliteedi soovitusel. Suurbritannia seisukohtade nurgakiviks oli riigi majanduslik agenda ehk uute kaubandussidemete loomine ja vanade taastamine. Industrialiseeritud riigina sõltus Suurbritannia majandus eelkõige impordist, mille eelduseks oli ligipääs meritsi kulgevatele kaubateedele (sh. Läänemerel). Nimetatud valdkond saigi määravaks kriteeriumiks edasises Briti Baltimaade-poliitikas. Soome lahe ja Läänemere regioonis oleks punalaevastiku aktiveerumisega tekkinud olukord, kus bolševikud saanuksid kehtestada täieliku ülemvõimu merel. See oleks omakorda läinud vastuollu Suurbritannia merepoliitiliste ambitsioonidega, mis nägid ette selget mõjusfääride jaotamist Läänemerel. 21. oktoobril rõhutas *Grand Fleet* 'i⁶³ juhataja, admiral David Beatty, et Saksamaaga sõlmitav rahuleping peaks sisaldama vastavat klauslit, mis lubaks Briti sõjalaevadel siseneda Taani väinade kaudu Läänemerel.⁶⁴ Briti sõjakabinet nõustus ettepanekuga 26. oktoobril,⁶⁵ edastades Beatty soovitusel Pariisis asuvalle liitlaste sõjanõukogule. Pärast mõningat arutelu lisatigi 31. oktoobril admiraliteeti ettepanek brittide nõudel rahulepingusse.

Üldiselt oli novembri alguseks kujunenud olukord, kus Suurbritannia sõjaline juhtkond pidas kommunismi levikut peamiseks ohuks Euroopa julgeolekule.⁶⁶ Bolševike suhtes oli vaenulikult meeletatud ka Briti Admiraliteet, kes soovis mereväe au taastamiseks revanšeerida Briti mereväeatasee, mereväekapten Francis Newton Allen Cromie mõrvale, mis oli pandud toime 31. augustil Petrogradis.⁶⁷ Balti riikide delegaatide rahustamiseks rõhutas välisminister Balfour, et Suurbritannia toetab Saksa väeosade kiiret väljaviimist Baltikumist, ning avaldas lootust teha selles vallas koostööd Skandinaavia riikidega.⁶⁸ 1. novembril sõnastasid Balfour, Cecil ja Milner edasised poliitilised seisukohad Nõukogude Venemaa suunal.⁶⁹ Kokkuvõtlikult öelduna konstateeriti, et Suurbritannia ei soovi otseselt sekkuda Venemaa siseasjadesse. Samas sisaldas memorandum jõulist eestkostmist Balti riikide kaitsmise osas, kuhu esmakordselt soovitati lähetada Briti sõjalaevade eskaader.

Lootusetus olukorras Saksamaa oli 11. novembril 1918 sunnitud allkirjastama Compiègne'i vaherahulepingu, mis lõpetas Esimese maailmasõja. Rahulepingu tulemusena lõppes sõda Lääne-Euroopas, kuid tekkinud oli täiesti uus poliitiline olukord Ida-Euroopas. Nimelt kuulutas Venemaa Bresti rahulepingu 13. novembril kehtetuks.⁷⁰ Vladimir Lenini eesmärgiks oli Vene impeeriumist sõja ajal eraldatud territooriumide „vabatahtlik“ taasühinemine

⁶¹ Balfouri memorandum Baltikumi küsimustes, 18.10.1918. TNA, CAB 23/8.

⁶² Sõjakabineti koosoleku protokoll, 18.10.1918. TNA, CAB 23/8, 3.

⁶³ *Grand Fleet* – Suurbritannia sõjalaevastik, mis loodi Esimeses Maailmasõjas Saksa laevastikuga võitlemiseks.

⁶⁴ Admiral Beatty soovitus sõjakabinetile, 21.10.1918. TNA, CAB 23/17, 214.

⁶⁵ Sõjakabineti koosoleku protokoll, 26.10.1918. TNA, CAB 23/14, 18.

⁶⁶ C. E. Callwell. Field Marshal Sir Henry Wilson. His life and diaries. Vol. II, lk. 148.

⁶⁷ W. Wemyss, V. Wemyss. The Life and Letters of Lord Wester Wemyss G.C.B., C.M.G., M.V.O. Admiral of the Fleet. London: Eyre and Spottiswoode, 1935, lk. 380–381.

⁶⁸ Suurbritannia välisministeeriumi seletuskiri Eesti delegaadile, 01.11.1918. RA, ERA.1619.1.1, 117.

⁶⁹ Balfouri koostatud Venemaa-suunalise poliitika memorandum, 01.11.1918. TNA, CAB 23/8.

⁷⁰ A. Piip. Tormine aasta, lk. 334.

Nõukogude Venemaaga. Paljud väikerahvad olid juba jõudnud moodustada iseseisvad valitsused ega nõustunud kommunistliku riigikorraga liituma. Ida-Euroopa seisis uue relvastatud konfliktil äärel, mis maailmarevolutsiooni sildi all ähvardas paisuda üleeuroopaliseks sõjaks. Siin tuli ka Suurbritannial enda tegevust taas korrigeerida. Saksamaa oli alistatud ning läänernerinnet enam ei eksisteerinud, kuid Briti väeosad paiknesid endiselt mitmel pool Venemaal laiali.⁷¹ Interventsiooni põhjused seisnesid mäletatavasti kas otseselt või kaudselt Saksamaa vastu tegutsemises, kuid nüüdsest tuli otsustada, mida Venemaal edasi teha. Kuna brittide toel moodustati 1918. aasta vältel mitmeid endiste liitlaste ehk Vene valgete valitsusi (kes tegutsesid bolševike vastu), ei saanud neid moraalsel kaalutlustel ka hüljata. Pealegi tuli nüüdsest samuti tähelepanu osutada Baltimaade küsimusele.

Suurbritannia valitsuse diskussioon seisukohavõtmiseks Nõukogude Venemaa suunal sai taas alguse 1918. aasta novembris. Compiègne'i vaherahu dikteeris sakslaste tagasitõmbumist Ida-Euroopas vallutatud aladelt. Õigustatult oletati, et Nõukogude Venemaa proovib omakorda kaotatud alad okupeerida. 13. novembril 1918 esitas omapoolsed soovitusel Venemaa suunal tegutsemiseks Briti kindralstaabi ülem kindral Henry Wilson.⁷² Briti sõjaline juhtkond oli veendumusel, et kommunism on hädaohuks tervele maailmale ja varem või hiljem tuleb see hävitada ning juhul kui Suurbritannia sõjaliselt ei sekku, võib seda tulevikus teha Saksamaa. Viimase stsenaariumi kohaselt kindlustaks Saksamaa oma mõjuvõimu veelgi, mis rahvusvahelisel areenil vähendaks *Entente* liikmesriikide prestiiži. Kõrgem sõjaline juhtkond nentis samas, et Suurbritannia ei ole valmis otseseks sõjategevuseks Venemaaga. Uus sõda oleks nõudnud maa- ja mereväe omavahel koordineeritud mastaapset invasiooni Venemaa territooriumile. Esimesest maailmasõjast, kus Suurbritannia kaotas surnutena 1,115 miljonit sõdurit,⁷³ ei olnud veel toibunud ning riigis tähistati sõja lõppemist suurejooneliste pidustustega. Suurbritannia ei olnud valmis „sõjaks pärast sõda“. Oma raportis arutles Wilson kolme variandi üle, kuidas vältida kommunismi levikut Euroopasse: 1. nii-öelda puhvertsooni tekitamine Vene läänepiiril, peamiselt Baltimaade ja Poola näol (samas ei pidanud ta seda reaalselt teostatavaks, kuna britid ei suutnud nimetatud aladele viia enda sõjaväeosi), 2. invasioon Nõukogude Venemaa territooriumile, mille tulemusena hävitatakse kommunismi häll täielikult (polnud võimalik armee kurnatuse ja rahvahulkade vastuseisu tõttu) ja 3. varustada Balti riikide valitsusi ja Vene valgeid relvastusega. Suurbritannia võimaldaks uutel riikidel võidelda iseseisvuse eest, osutades ühtlasi relvastatud vastupanu Euroopasse sissetungivale Punaarmeele.⁷⁴ Kokkuvõttes nentis Wilson, et Suurbritannia valitsus peaks võimalikult kiirelt Põhja-Venemaalt tagasi tooma Briti sõjaväeosad ning panustama puhvertsooni riikide (territooriumil Baltimaadest Musta mereni) relvadega varustamisele. Wilsoni memorandum võeti Suurbritannia välisministeeriumis arutluse alla juba samal päeval ning selle põhjal koostati soovituslik tegevuskava Balti riikide ja Vene valgete abistamiseks.

14. novembril aset leidnud sõjakabineti koosolekul olid Eesti jaoks äärmiselt tähtsad tagajärjed. Nõupidamisel väljendasid Baltikumile kõige enam toetust Balfour ja Milner ühes admiraliteedi esindajatega. Välisminister Balfour sõnas, et Balti rahvad on vaatamata Vene võimu all elamisele säilitanud enda rahvusliku identiteedi. Ühtlasi pidas ta neid venelastega võrreldes palju kultursemateks ja tsiviliseeritumateks ning soovitas eestlasi ja lätlasi võitluses Nõukogude Venemaaga kindlasti abistada.⁷⁵ Sõjaminister Milner avaldas enda sõnavõtu

⁷¹ Briti kindralstaabi hinnangul pidi Euroopas, Venemaal ja Lähis-Idas paiknema 1918. a. detsembris 350 000–500 000 Suurbritannia sõjaväelast. K. Jeffrey. Field Marshal Sir Henry Wilson: A Political Soldier, lk. 229.

⁷² Kindral Wilsoni sõjalis-poliitiline memorandum sõjalise sekkumise kohta Venemaal, 13.11.1918. TNA, CAB 24/70, 21.

⁷³ P. Hart. The Great War, lk. 468.

⁷⁴ Kindral Wilsoni memorandum, 13.11.1918. TNA, CAB 24/70, 22–23; C. E. Callwell. Field Marshal Sir Henry Wilson. His life and diaries. Vol. II, lk. 151.

⁷⁵ J. Tames. Balfour and foreign policy, lk. 229.

samuti poolehoidu Baltikumi iseseisvuspüüetele. Milneri arusaamade kohaselt tuli väikeriike igal võimalusel kaitsta bolševike agressiooni eest, kuid ta välistas Briti jalaväeosade saatmise Baltikumi.⁷⁶ Kuigi Briti valitsus ei soovinud bolševike vastu algatada „ristisõda“, jõuti siiski konsensusele Balti riikide abistamise osas. Balfouri ja Milneri seisukohtadega nõustus ka peaminister Lloyd George ning 14. novembril 1918 formuleeriti põhimõttelised seisukohad bolševikevastases tegevuses:

- esialgu jätkata Murmanski ja Arhangelski okupeerimist Briti vägede poolt,
- Suurbritannia valitsus ei kuuluta Nõukogude Venemaale sõda,
- jätkuvalt toetada Vene valgeid Siberis ja kindral Anton Denikini armeed Edela-Venemaal ning vastupanuliikumist Kaukaasias,
- toetada Balti riike relvastusega. Seda juhul, kui viimastel õnnestub moodustada iseseisvad ja stabiilsed valitsused.⁷⁷

Ants Piip tegi koos lähimate kaastöölistega Londonis ära suure ettevalmistustöö. Britte informeeriti Eesti Vabariigi halvast olukorrast ning eestlasi iseloomustati kui demokraatliku riigikorra väärtustajaid. Kahtlemata tekitas Piibu lobitöö Suurbritannia valitsusringkondades teatud sümpaatiat eestlaste kui oma iseseisvuse eest võitleva väikerahva vastu.

Poliitiline otsus abistada Eestit võitluses Nõukogude Venemaa vastu ei olnud sugugi seotud ainult Eesti välisdelegatsiooni tegevusega. Suurbritannia poliitilised motiivid olid palju suurema amplituudiga. Euroopa julgeolekule nähti ohtu eelkõige kahe riigi poolt: ekspansionistlikku poliitikat viljelev Saksamaa ja agressorlike ilmingutega Nõukogude Venemaa. Saksa väeosad asusid endiselt Baltimaades, mis tingis vajaduse saada kohapeal kujunenud olukorrast parem ülevaade. Tuginedes Compiègne'i vaherahu artiklile XII⁷⁸, oli Suurbritannial seaduslik alus minna Baltimaadesse nii-öelda kontrollretkele. Brittide kohalolu seal andis neile soodsa võimaluse veenduda, kas sakslased vaherahulepingust kinni peavad ja evakueerivad Baltimaadest oma sõjaväeosad kodumaale tagasi. Mitte mingisuguse stsenaariumi alusel ei tohtinud Balti riigid jääda Saksamaa koosseisu, sest tulemuseks oleks olnud ühine piir Nõukogude Venega. Suurbritannia püüdis iga hinna eest vältida kahe riigi sõjalis-poliitilise liidu tekkimist. Kaubandus- ja merenduspoliitikast lähtudes olid britid samuti huvitatud Saksa sõjalaevastiku väljatõrjumisest Läänemerelt. Nõukogude Venemaad vaadeldi kui ebastabiilset ja prognoosimatu tulevikuga riiklikku moodustist.

Suurbritannia Läänemere eskadri moodustamine ja Eestisse tulemise katsed

Revolutsiooniline valitsus Nõukogude Venemaal väljendas selgelt negatiivset suhtumist iseseisvunud Balti riikidesse. Sakslaste evakueerimise ajal tituleeris Lenin Läänemerd Nõukogude Venemaa sisemereks.⁷⁹ Erinevad sõnavõttud ja avaldused Baltimaade vallutamise kohta tingisid teatud korrekture Eesti välisdelegatsioonide tegevuses. Kui enne võideldi Saksa ebaseadusliku okupatsiooni vastu, siis nüüd tuli diplomaatilistel esindajatel paluda suurriikidelt toetust relvastuse ja toiduainete osas. Saksa okupatsiooni kõrval kerkis Nõukogude Venemaa näol esile uus ohufaktor, mis ähvardas Eesti Vabariigi iseseisvust sõjalise invasiooniga. Sise-poliitiline olukord oli muutunud veelgi pingelisemaks: sakslased takistasid eestlastel riigi- ja omavalitsusasutuste ning sõjaväe organiseerimist ning karta oli peatset Punaarmee sissetungi.

⁷⁶ Sõjakabineti koosoleku protokoll, 13.–14.11.1918. TNA, CAB 23/8, 4 ja 7–8.

⁷⁷ Samas, 7–9. (Suurbritannia poliitika Balti riikide suhtes, 01.02.1919. TNA, FO 608/182, 471.) Ülevaade Briti välispoliitilistest otsustest Nõukogude Venemaa suunal ja instruksioonid meresõjalisteks väljavaadeteks, 13.01.1919. TNA, FO 608/178, 390–402.

⁷⁸ „Kõik Saksa väeosad, mis praegu asuvad maa-aladel, mis enne sõda moodustasid Venemaa osa, peavad samuti tagasi tõmbuma Saksamaa piiridesse, nagu üleval määratud, niipea kui liitlased leiavad olevat tulnud hetk, arvesse võttes nende maa-alade sisemist seisukorda.“ A. Piip. Tormine aasta, lk. 333.

⁷⁹ C. Kinvig. Churchill's Crusade, lk. 135.

Juba 11. novembril esitas Maanõukogu esindajana Kopenhaagenis resideerunud Karl Menning abipalve Piibule, et ta veenaks Suurbritannia valitsust saatma Eestile Briti sõdureid ühes relvastuse ja toiduainetega.⁸⁰ 14. novembril informeeris välisdelegatsiooni liige Jaan Tõnisson oma telegrammis Ants Piipu Eesti toiduvarede vähenemisest kriitilise piirini. Suurbritanniast oleks tema arvates olnud hädavajalik osta vähemalt 10 000 tonni teravilja, mille pidanuks soovitavalt kohe kohale toimetama mõni Briti sõjalaev. Võimaluse korral saanuks sõjalaevaga transportida ka Eesti väeosadele relvastust. Sõjalaeva kohalolu pidi Tõnissoni arvates rahustama niigi paanilises õhustikus elavaid inimesi.⁸¹ Ühtlasi oleks Suurbritannia lipu ilmumine Läänemerele väljendanud kindlat seisukohta, et nimetatud regioonis ei ole merel Nõukogude Venemaa ainuvõimu. Samuti oleks tegemist olnud jõulise poliitilise demonstratsiooniga, mis väljendanuks Suurbritannia toetust Baltimaade iseseisvuspüüetele.

Pärast olukorra analüüsimist ja arvukaid kohtumisi Briti poliitikutega soovitati Piibul kui Eesti Vabariigi esindajal koostada Suurbritannia valitsusele ametlik palvekirj. Novembrikuus saabusid Londonisse Eesti delegatsiooni esindajatena veel Mihkel Martna ja Eduard Virgo, kellega koostati eestikeelse abipalve mustand. Kirjalik palve esitati Suurbritannia valitsusele inglise keeles 19. novembril 1918 ning see sisaldas järgmisi punkte: 1. veenda Saksamaad evakueerima oma väeosad Baltimaadest, 2. esimesel võimalusel saata maa- ja mereväelist abi ja 3. transportida Eesti väeosadele relvastust ühes toidumoonaga.⁸² Järgmisel päeval arutati Eesti abipalvet välisministri abi Robert Cecili kabinetis. Koosolekust võtsid osa Piip, Martna ja Virgo, Briti Admiraliteedi staabiülem viitseadmiral Sydney Fremantle ja kindralstaabi esindaja kolonel Kisch. Eesti delegatsioon põhjendas oma seisukohti ning palus Suurbritannia valitsusel langetada võimalikult kiiresti otsus.⁸³ Järgmisel päeval korraldati Briti sõjakabineti koosolek, kus kaaluti hetkeolukorda Venemaa suunal ja võimalikku tegevust Baltimaades. Põhimõtteliselt olid välispoliitilised seisukohad Läänemere regiooni jaoks välja töötatud juba 14. novembril. Kuus päeva hiljem esitatud Eesti abipalve mõjus Suurbritannia valitsusele pigem meeldetuletusena, päevakajastades Venemaa-suunalise poliitika aktuaalsust just Baltimaade kontekstis. Siiski kujutas ametlik palvekirj endast teatud pretsedenti, õigustades eelnevate strateegiliste plaanide kasutuselevõtmist. Konsensusele jõuti samal päeval, 20. novembril 1918, mil otsustati Balti riikide vabaduspüüdlusi toetada relvastusabi näol.⁸⁴ Lähtudes kindral Wilsoni esialgsest strateegiast, ei toimunud ametlikku sõjakuulutust Nõukogude Venemaale. Sisepoliitilistel põhjustel keelduti Baltimaade territooriumile saatmast ka Briti maaväeosasid.⁸⁵

Suurbritannia valitsus toetas Eestit ainult relvastusega ja sedagi oldi nõus jagama brittidelt *de facto* tunnustuse saanud kõrgeimale võimuorganile kohapeal. Seega otsustati sõjaliselt mitte sekkuda Balti riikide ja Nõukogude Vene potentsiaalsesse relvakonflikti mandril, otstarbekamaks peeti teostada minimaalsel määral Briti interventsioonipoliitikat merel. Relvastuse transportimiseks Balti riikidesse tuli formeerida sõjalaevadest eskaader, välja selekteerida spetsiifilised sõjalaevatüübid, kindlaks määrata marsruut ja otsustada operatiivbaasi asukoht Läänemerele. Hinnates regiooni geograafiat, langetas Briti Admiraliteet otsuse Kopenhaageni sadama kasuks.⁸⁶ Nimetatud sadam sai Suurbritannia eskaadrile operatiivbaasiks, mida kasutati varude täiendamiseks kodumaa ning Balti riikide vahelise mereteel läbimisel. Operatiivbaasis oli võimalus varustada laevu kõige vajalikuga: kütuse, proviandi, tarbainete jms., aga seal olid ka dokkimisvõimalused erinevate parandustööde tegemiseks laevadel. Lisaks eelnimetatule toimis Kopenhaageni kaudu informatsiooni vahendamine Briti eskaadri ja

⁸⁰ Karl Menningu telegramm Ants Piibule, 11.11.1918. TNA, ADM 137/1663, 29.

⁸¹ Jaan Tõnissoni telegramm Ants Piibule, 14.11.1918. TNA, ADM 137/1678, 13.

⁸² Ants Piibu abipalve Suurbritannia valitsusele 19.11.1918. TNA, ADM 137/1663, 23–25.

⁸³ A. Piip. Tormine aasta, lk. 342.

⁸⁴ Briti eskaadri Läänemerele saatmise põhjused, 13.01.1919. TNA, FO 608/178, 390.

⁸⁵ Sõjalis-poliitiline ülevaade Eesti olukorrast, 05.12.1918. TNA, CAB 24/150, 25.

⁸⁶ Välisministeeriumi palve Taanis resideerivale Briti suursaadikule, 21.11.1918. TNA, ADM 137/1663, 5.

Suurbritannia valitsuse vahel. 24. novembril 1918 määrati kavandatava laevastikuüksuse ülemaks 6. kergeristlejate eskaadri komandör kontradmiral Edwyn Alexander-Sinclair.⁸⁷ Samal päeval anti Sinclairile käsk *Grand Fleet*´ist eraldada Läänemere eskaadri moodustamiseks ette nähtud alused: 6. kergeristlejate eskaader (viis C-klassi kergeristlejat: Calypso, Caradoc, Cardiff, Cassandra ja Ceres), 13. hävitajate flotillist kokku üheksa alust (V- ja W-klassi hävitajad: Valkyrie, Vendetta, Verulam, Wakeful, Wessex, Westminster, Windsor, Wolfhound ja Woolston) ja 3. miiniraalerite flotillist seitse alust (juhtlaevaga Gretna).⁸⁸ Eskaadri koosseisu lisati veel miiniveeskjad-transportlaevad Princess Margaret ja Angora.

Vaadeldes Läänemerele saadetud eskaadri koosseisu (26 laeva, lisandusid ka tankerid), siis tegemist oli mobiilse üksusega, mille selgroo merel moodustasid viis kergeristlejat. Eskaadri juhtlaevaks sai Cardiff, mis oli ühtlasi eskaadriülem Sinclairi lipulaevaks. Kergeristlejad ning hävitajad olid tehnoloogiliselt moodsad alused, ehitatud aastatel 1916–1918. Relvastus oli neil samuti mitmekesine, koosnedes peal- ja allveerelvadest (torpeedod, meremiinid, süvaveepommid jne.). Suurbritannia valitsuse otsus riskida uute sõjalaevade saatmisega Läänemerele näitas brittide pühendumust seatud eesmärkide saavutamisel. Baltimaadesse oleks võinud saata ka vanemaid ja rahaliselt väärtuselt odavamaid aluseid, mille võimalik kaotus ei oleks riigi majandusele mõjunud nii tugevalt. Eeldatavasti ei saanud britid Läänemere raskete navigatsioonitingimuste tõttu oma suuremaid lahingulaevu. Eelkõige tihedalt veesatud miiniväljade tõttu, mille kohta brittidel puudus ajakohane informatsioon.⁸⁹ Kergeristlejad koos hävitajatega pidid mereleminekuks valmis olema 48 tunni jooksul, miiniraalerid koos kahe kaasa sõitva tankeriga aga 24 tunniga.⁹⁰

Balti laevastiku kohta käivad andmed olid samuti puudulikud. Ähvardava ohuna oli punalaevastiku kasutada mitu Gangut- ja Andrei Pervozvannõi klassi 305 mm suurtükki-dega varustatud lahingulaeva, ristleja Oleg, kuus Novik-klassi miiniristlejat ja viis Bars-klassi allveelaeva.⁹¹ Seega rõhused britid pigem enda laevade kiirusele ja manööverdamisvõimele kui suurtükile võimsusele. 24. novembril 1918 saadeti Sinclairile valitsuse instruksioonid tegutsemiseks Läänemere operatsioonil „Red Trek“:

1. Koondada eskaadri sõjalaevad. Esialgse kava kohaselt pidi kaasa sõitma söelaev Tregarth (kuni 3000 tonni sütt) koos tankeritega Celerol ja Slavol. Kopenhaageni jõudes oleks üks tankeritest jäetud operatiivbaasi paigale. Relvastust vedavad miiniveeskjad Princess Margaret ja Angora liituvad eskaadriga siis, kui Kopenhaagenist saadakse täiendavaid teateid Eesti ja Läti olukorra kohta.
2. Näidata Läänemere Ühendkuningriigi lippu, tegutsedes vastavalt Briti poliitilistele huvidele. Varustada Eesti Ajutist Valitsust relvadega vastavalt eskaadriülemale äranägemisele.
3. Kopenhaagenisse jõudes jääda esialgu paigale ning oodata täiendavaid juhtnõure. Hankida mereväeataseedelt võimalikult täpne informatsioon Läänemeres olevate miiniväljade kohta. Marsruudile jäävate laevateede miinidest puhastamiseks oli eskaadri koosseisu määratud seitse miiniraalerit.
4. Eesti sõjaväele lubatud relvastus laadida Princess Margaretile. Eesti armeele tohib seda välja jagada ainult siis, kui viimane on distsiplineeritud ning allub kindlalt kohalikule valitsusele. Vältida sõjategevust Punaarmee ja -laevastikuga Soome lahes. Lahingutegevus oleks õigustatud ainult siis, kui eskaadriülem seda hädavajalikuks peab.
5. Lubada neutraalsete riikide (Norra, Rootsi, Taani ja Holland) kaubavahetust Saksamaaga. Kõikidel laevadel peab Saksamaa sadamatesse sõitmiseks olema ette näidata vastav luba.

⁸⁷ Sir Edwin Sinclair Alexander-Sinclair of Freswick (12.12.1865–13.11.1945), admiral VR I/1. Briti eskaadri ülem Läänemerele 24.11.1918–05.01.1919. Teenistusleht: TNA, ADM 196/42.

⁸⁸ Admiraliteedi salajased instruksioonid kontradmiral Sinclairile, 24.11.1918. TNA, ADM 137/1663, 30.

⁸⁹ Ettepanek kasutada navigeerimisel Saksamaa miinikaarte, 21.08.1918. TNA, ADM 137/1678, 94.

⁹⁰ Admiraliteedi salajased instruksioonid kontradmiral Sinclairile, 24.11.1918. TNA, ADM 137/1663, 30.

⁹¹ Salaluure saadetud telegramm admiraliteedile, 12.12.1918. Samas, 164.

V-klassi hävitaja Vendetta 1917. a. lõpus. Autori fotokogu

Takistada igasugust relvastuse transporti Läänemerel. Sakslastel oli lubatud oma mereväe transportdilaevadega Soomest ära tuua Rüdiger von der Goltzile allunud väeüksused. Nõukogude Vene aluseid ei tohtinud vangistada.

6. Võimaluse korral vältida igasuguseid kokkupuuteid Punaarmee ja punalaevastikuga. Pingelise olukorra tekkimisel jälgida punalaevastiku tegevust ning mitte initsieerida lahingutegevust.
7. Tuginedes Compiègne'i vaherahu artiklitele XII ja XVI, on eskaadri õigus kasutada Liepāja sadamat. Paldiski ja Tallinna sadamasse võib minna ainult eestlastega kontakti otsimise eesmärgil.
8. Informeerida Suurbritannia valitsust eskaadri tegevusest iga päev. Vajaduse korral saata üks kergeristlejatest Kopenhaageni sidelaevaks.
9. Poliitilise konsultandina kaasa võtta endine Suurbritannia konsul Riias Vivian Bosanquet.
10. Lipulaevale paigutada kolm ohvitseri-tõlki, kes valdaksid vene, saksa, taani, rootsi ja norra keelt.⁹²

Vaadeldes eskaadri ülemale edastatud instruksioone, tuleb nentida, et viimased raskendasid tegelikult Suurbritannia eesmärkide teostamist Läänemerel. On selge, et brittide peamiseks murekohaks oli jätkuvalt Saksa väeosade tegevus Baltikumis. Seetõttu määrati eskaadri peamiseks eesmärgiks Baltikumi sõjalis-strateegilise olukorra väljaselgitamine ehk veenduda Saksa relvajõudude evakueerimises. Sellepärast pidid sõjalaevad tegema Läänemerele kõigest kontrollretke, mille käigus tuli võimalusel abistada ka vastiseseisvunud Balti riike relvastusega. Siinkohal tasuks rõhutada, et Balti riikide all mõeldi esialgu ainult Eestit ja Lätit, kuna Leedul puudus ligipääs merele. Seega oli Balti riikide abistamine siiski sekundaarse tähtsusega. Ideaalis sooviti loomulikult Balti riikide näol moodustada nii-öelda puhvertsoon Euroopasse sisse tungiva Punaarmee vastu. Samas aga polnud britid

⁹² Suurbritannia valitsuse juhtnõõrid Sinclairile, 24.11.1918. TNA, ADM 137/1663, 10–29. Operatsiooni nime – „Red Trek“ – ei ole kajastatud esialgetes dokumentides. Tõenäoliselt on see nimi pandud Briti eskaadri tegevusele hiljem.

võimelised sellesse märkimisväärselt panustama. Väljendub see eelkõige selles, et arusaamatutel põhjustel ei lubatud Briti sõjalaevadel Baltikumi sadamatesse pikemalt jäädagi ega initsieerida lahingutegevust Balti laevastiku või rannikul tegutseva Punaarmee. Sellise tegevuse vastu protesteeris jõuliselt Briti Admiraliteet, nõudes selgemaid juhtnööre lahingutegevuseks.⁹³

Seega jääb mulje, nagu oleks lähetus Läänemererele pidanud kestma kõigest nädalapäevad, misjärel Eesti ja Läti sõjaväed osutavad kohale toimetatud relvastusega vastupanu Punaarmeele. Kõigi eelduste kohaselt oli säärane teguviis Briti peaministri Lloyd George konservatiivse ja ettevaatliku poliitika tagajärg. Samas aga toetasid Briti valitsusringkondadest Balti riikide iseseisvust mõjukad poliitikud, nagu näiteks välisminister Balfour ja sõjaminister Milner. Arvatavasti lähtusid mõlemad ministrid samuti Põhja-Venemaa interventsiooni kogemustest. Murmanski saadeti teatavasti Briti eskaader hoopiski teistel põhjustel, kuid olukorra muutumise järel otsustati sõjalaevade lähetust seal pikendada. Võib eeldada, et analoogset tegevuse käiku prognoosisid Balfour ja Milner ka Läänemerel. Arvatavasti sooviti valitsuselt saada kõigepealt konsensus sõjalaevade saatmise osas ning oletati, et juba Läänemerel olles võivad eskaadri ülema instruksioonid vastavalt olukorrale muutuda. Sellepärast lisati Sinclairile instruksioonidesse klausel „lahingutegevus on õigustatud ainult siis, kui eskaadri ülem seda vajalikuks peab“.

Kergeristlejad koos hävitajatega alustasid 26. novembril teekonda Rosythy sadamast Kopenhaagenisse. Marsruut oli ette nähtud läbida 15-sõlmelise kiirusega ning sihtkohta jõudmisel pidid sõjalaevad järele ootama eskaadri väiksemaid aluseid. Miinitraalerid ja varustuslaevad asusid teele samal päeval, vastavalt Grantoni ning Methili sadamatest.⁹⁴ Eskaadri laevastik jõudis sihtkohta 28. novembril, kus järgmisel päeval kohtus Sinclair linnas viibinud Eesti saadiku Karl Menninguga. Kokkusaamisel olid Eesti jaoks poliitiliselt olulised tulemused. Nimelt vestles admiral esmakordselt Eesti Vabariigi esindajaga, kes tutvustas talle riigi kriitilist olukorda.⁹⁵ Menningult sai Sinclair enam-vähem ajakohase, kuid siiski lünkliku ülevaate Baltimaade sõjalisest situatsioonist. Punaarmee ja -laevastik olid asunud rünnakule (eelmisel päeval vallutati Narva) ning eestlastel oli ligi 10 000 sisetungivale punaarmeele vastu panna kõigest 200–300 meest. Ilmselt liialdas siinkohal Menning tahtlikult, kuid olukord rinnetel oli kahtlemata tõsine. Ta rõhutas, et vältimaks Eesti okupeerimist bolševike poolt, peaks Briti eskaader võimalikult kiirelt Ajutise Valitsuse julgendamiseks Tallinnasse sõitma. Seeläbi oleks välistatud punalaevastiku võimalik dessant Eesti Vabariigi pealinnale.⁹⁶ Ühtlasi soovis Menning võimalusel saada eskaadri 200–300 Madseni kuulipildujat Eesti väeosadele. Veendunud olukorra tõsiduses, hakati 1. detsembril Grangemouthi sadamas eskaadrist maha jäänud laevadele Princess Margaret ja Angora relvastust peale laadima.⁹⁷ Nimetatud laevad pidid liituma Sinclairi eskaadriga Kopenhaagenis ning toimetama Suurbritannia valitsuse abina saadetud relvastuse ühes laskemoonaga Tallinnasse.

Analüüsides uusi andmeid ning võimalikke ohte Läänemerel, pidas Sinclair vajalikuks kiiremas korras sõita Baltimaadesse, et isiklikult tutvuda hetkeolukorraga.⁹⁸ Esialgne tegevuskava nägi ette Liepājasse sõitmist, kust Bosanquet pidi saadetama rongiga edasi Riia kaudu Tallinna.⁹⁹ Miiniohu tõttu ei riskinud Sinclair eskaadrit viia Liepājast põhja poole.

⁹³ Admiraliteedi nõue selgemate lahingutegevuse juhtnööride suhtes Läänemerel, 27.11.1918. TNA, ADM 137/1670, 40.

⁹⁴ Admiraliteedi salajased juhtnöörid marsruudiks Kopenhaagenisse, 26.11.1918. TNA, ADM 137/1670, 40.

⁹⁵ Bosanquet' tehtud kokkuvõtte Sinclairi ja Menningu vestlusest, 30.11.1918. TNA, ADM 137/1663, 58–59.

⁹⁶ Kopenhaagenis resideerinud Briti konsuli Kilmarnocki telegramm admiraliteedile, 29.11.1918. Samas, 56.

⁹⁷ Admiraliteedi instruksioonid Princess Margaretile ja Angorale, 01.12.1918. TNA, ADM 137/1678, 21.

⁹⁸ Sinclairi salajane ülevaade tegevusest Läänemerel, 04.12.1918. TNA, ADM 137/1663, 194.

⁹⁹ Eskaadri ülema telegramm admiraliteedile, 30.11.1918. Samas, 64.

Laevastiku enda miinitraalerid osutusid suure süvise tõttu Läänemere oludele sobimatuks.¹⁰⁰ Seega oli igasugune liiklemine miiniväljade tõttu brittidele äärmiselt ohtlik. Seda tõestavad ka laevalogid, mille kohaselt sõideti tihtilugu miiniohtlikes vetes. Liepājasse jõuti 1. detsembril, kuid Läänemerele sisenenud eskaader oli kahanenud märgatavalt: lisaks miinitraaleritest loobumisele jäeti Kopenhaagenisse sidelaevana maha kergeristleja Caradoc. Olukord linnas oli nimetatud perioodil keeruline, kuna sadamalinn oli täielikult Saksa sõjaväeüksuste käes ning sadamates valitses üldine korralagedus. Isegi merekaartidele märgitud sügavused Liepāja ümbruses ei vastanud tegelikkusele, mistõttu kergeristleja Calypso vigastas juba sadamasse sissesõidul tundmatut veealust takistust riivates oma sõukruve. Kohapeal valitsenud olukorrast annavad ilmeka ülevaate lätlaste palved Sinclairile. Eskaadri ülemalt sooviti pärast brittide lahkumist jätta sadamasse vähemalt üks sõjalaev, mis juba enda kohaloluga piiraks sakslaste omavoli.¹⁰¹ Ebakindlast olukorrast tingituna loobus admiral Sinclair Bosanquet' saatmisest rongiga Tallinnasse. Samas pidi eskaader eestlastega kontakti otsima. Järgneval päeval jõudis admiralini informatsioon Rootsist, kust teatati kümne Balti laevastiku aluse ilmumisest Tallinna ümbrusesse (tegelikult valeinformatsioon). Sinclair oli dilemma ees, sest tema instruksioonid olid selgesõnalised – mitte astuda lahingutegevusse punalaevastikuga. Samade ettekirjutuste järgi pidi aga eskaader abistama Eesti Ajutist Valitsust relvastusega. Konkreetset informatsiooni ei saanud kontrollida, sest Tallinnaga polnud võimalik otse suhelda. Lähtuvalt eskaadri eesmärkidest otsustas admiral siiski 4. detsembril viia laevastiku Eestisse.¹⁰² Tallinna sõitmiseks võis anda tõeke 3. detsembril Jaan Tõnissoni saadetud telegramm.¹⁰³ Põhjenduseks tõi Sinclair välja asjaolu, et kui Suurbritannia sõjalaevad ei julge Vene laevastiku väidetava liikumise tõttu Soome lahele ilmuda, suurendaks selline teguviis Vene Balti laevastiku enesekindlust. Briti Admiraliteedi huvides oli vältida eelnimetatud olukorra tekkimist Läänemerel. Admiral oli arvamisel, et Liepājasse jäämine tekitaks moraalselt suuremat kahju kui Briti Läänemere eskaadrist võimsama punalaevastikuga kohtumine merel. Tema veendumuse kohaselt ei tohtinud Suurbritannia näidata Läänemerel pelgust ühegi teise riigi sõjalaevastiku ees. Briti Admiraliteet oli kõhkleva seisukohal, ent siiski nõustus Sinclairi tähelepanekutega. Eesti valitsusega suhtlemiseks saadeti täiendavad instruksioonid: 1. relvastust võib jagada ainult eskaadriülem isikliku äranägemise järgi, 2. eestlased peavad saadud relvadega end ise kaitsma, sest Suurbritannia laevastik ei kavatse Tallinnasse jääda ja 3. äärmisel juhul võib Tallinnasse jätta 1–2 hävitajat.¹⁰⁴

4. detsembril hakkasid Liepāja sadamast Tallinna poole liikuma neli kergeristlejat koos üheksa hävitajaga. Mõödudes öösel lääne poolt Saare- ja Hiiumaast, sõitis sõjalaevade karavani teine alus, kergeristleja Cassandra miinile ja uppus 5. detsembril kell 3.00. Plahvatuse tagajärjel hukkus 11 mereväelast.¹⁰⁵ Ülejäänud meeskond paigutati kella 2.40-ks hävitajale Vendetta. Võttes arvesse miiniohtu ja uppumissurmast pääsenud laevameeskonna olukorda, otsustas Sinclair Tallinnasse minekust loobuda. Eesti sõjaväele mõeldud Madseni kuulipildujad kuulusid laevade standardrelvastusse ning neile jätkus laskemoona üksnes nii palju, kui seda oli Läänemere retkeks alustele paigutatud, ehk teisisõnu – puudus arvestatav tagavara.¹⁰⁶ Edasiliikumine miiniväljadel ei tasunud ennast ära. Laskemoona puudumise tõttu ei oleks kuulipildujatest Eestile nagunii palju abi olnud. Paari päevaga oli eskaadri olukord kardi-

¹⁰⁰ Sinclairi soovitus miinitraalerite tagasisaatmiseks kodumaale, 21.12.1918. TNA, ADM 137/1670, 193–194. Miinitraalerid tegutsesid Taani väinades Saksa meremiinide väljatraalimisega ning Läänemerele edasi nad ei liikunudki.

¹⁰¹ Sinclairi raport Liepāja visiidist, 07.12.1918. TNA, ADM 137/1663, 187–189.

¹⁰² Samas, 190.

¹⁰³ Admiraliteedi poolt Sinclairile edastatud Tõnissoni telegramm, 03.12.1918. Samas, 90.

¹⁰⁴ Admiraliteedi instruksioonid Sinclairile, 04.12.1918. Samas, 100.

¹⁰⁵ Cassandral hukkunud meeste nimekiri, 09.12.1918. TNA, ADM 1/8545/315, lehed nummerdamata.

¹⁰⁶ Sinclairi raport Cassandra hukkamisest, 07.12.1918. TNA, ADM 137/1678, 132.

Kergeristleja *Cassandra* hukkus 5. detsembril 1918 marsruudil Eestisse. Foto: Eesti Meremuuseum

naaselt muutnud: Calypso vigastatud sõukruvid vajasis remonti, eestlastele mõeldud relvade jaoks ei jätkunud laskemoona ning uppunud oli Suurbritannia uhiuus sõjalaev. Kõike seda arvesse võttes pidas eskaadriülem mõistlikumaks Kopenhaagenisse tagasi pöörduda. Sinclairi juhitud eskaadri ebaõnn kulmineerus 6. detsembril, kui uduse ilma tõttu sõitsid omavahel kokku hävitajad Verulam ja Westminster, põhjustades mõlemale laevale kahjustusi. Drastilistest sündmustest frustreritud Sinclair jõudis Kopenhaagenisse tagasi alles 7. detsembril¹⁰⁷ ning jäi ootama admiraliteedi edasisi juhtnööre. Briti Admiraliteet oli Cassandra uppumisest niivõrd šokeeritud, et kaalumisel oli isegi eskaadri tagasitoomine Suurbritanniassa.¹⁰⁸ Aga Läänemere operatsiooni lõpetamine vaid ühe laeva kaotamise pärast ei olnud suurriigi mainele kohane. Lisaks kõigele oli Suurbritannia merelisse interventsioonipoliitikasse juba palju investeeritud. Eskaader pidi jääma Läänemerele, kuid laevade koosseisus tehti muudatusi. Princess Margaret ja Angora jõudsid koos relvalaadungitega Kopenhaagenisse 7. detsembril. Samal päeval saadeti Suurbritanniassa vigastatud laevad: kergeristleja Calypso¹⁰⁹ ning hävitajad Verulam ja Westminster.¹¹⁰ Uueks sidelaevaks Kopenhaagenis määrati kergeristleja Ceres. Varem samu ülesandeid täitnud Caradoc toodi uuesti eskaadri koosseisu. Merel oli Sinclairi juhitud eskaadri sõjaline potentsiaal märgatavalt vähenenud: admiralil käsutada oli kaks kergeristlejat, seitse hävitajat ning miiniveeskjad Princess Margaret ja Angora.

Ärevad teated Eestist jätkusid. Ajutise Valitsuse välisminister Jaan Poska teatas telegrammiga Punaarmee ja Balti laevastiku ühisest edukast pealetungist Eestisse. Poska arvates üritasid bolševikud pealinna vallutada võimalikult kiiresti, kartes Briti eskaadri peatset tulekut Tallinna reidile.¹¹¹ Eelnimetatud informatsioon jõudis Sinclairini 7. detsembril. Vaatamata eskaadri vähenemisele, otsustas admiral teist korda suunduda Läänemerele. Lae-

¹⁰⁷ Kergeristleja Cardiff logiraamat. TNA, ADM 53/37064, lehed nummerdamata.

¹⁰⁸ A. Piip. Tormine aasta, lk. 353.

¹⁰⁹ Laevaga transporditi kodumaale tagasi HMS Cassandra meeskond. Kergeristleja ühines Sinclairi eskaadriga pärast sõukruvide remonti Rosythi sadamas. Kopenhaagenisse jõudis 15. detsembril 1918 Calypso logiraamat. TNA, ADM 53/36757. Lehed nummerdamata.

¹¹⁰ Sinclairi raport Cassandra hukkumisest, 07.12.1918. TNA, ADM 137/1678, 133.

¹¹¹ Eesti Ajutise Valitsuse välisministri Jaan Poska telegramm admiraliteedile, 07.12.1918. TNA, ADM 137/1663, 136.

vastik asus järgmisel päeval taas liikuma Liepāja suunas, sinna jõuti 9. detsembril. Edasisel marsruudil Tallinnasse oli arvukalt miinivälju. Teadaolevalt oli miinidest puhtaks traalitud üksainus kitsas faarvaater, kus oskasid navigeerida ainult kohalikud lootsid. Ilma nendeta ei jüngenud Sinclair ohtlikku teekonda järjekordselt läbida.

Eskaader jõuab Eestisse

Üldiselt puudus Eestis igasugune informatsioon Suurbritannia eskaadri liikumisest Läänemerel. Eesti lootsid ootasid sõjalaevade saabumist Osmussaare lähedal, kuid sellest ei olnud omakorda teadlikud britid.¹¹² Eesti Ajutise Valitsuse ja Briti eskaadri vahel puudus igasugune side.

8. detsembril 1918 väljastas Sõjaministeerium äsja Tallinnasse jõudnud polkovnik Johan Laidonerile volituse võtta kokku Briti laevu Osmussaare lähedal oodanud lootsid,¹¹³ seejärel sõita Liepājasse ning juhatada Briti eskaader läbi miiniväljade Tallinnasse. Laidoner asus samal päeval meremärkide panijal Lood temale antud ülesannet täitma. Osmussaare juurde jõuti 9. detsembri hommikuks. Sealt jätkati kapten Leonhard Stammi¹¹⁴ juhtimisel puksiiril Reval (laeva kapteniks oli Jakob Rang) teekonda Liepājasse,¹¹⁵ kuhu suure tormi tõttu jõuti kohale alles 11. detsembril. Admiral Sinclair võttis polkovnik Laidoneri kohe pärast kohalejõudmist vastu kergeristlejal Cardiff. Omavahelises vestluses selgitas Laidoner eskaadriülemale Eesti sõjalist olukorda. Üks tema peamisi taotlusi oli vajadus toimetada Eesti väeosadele kohale relvastus ja laskemoon, ilma milleta oleks peatselt raugenud kogu vastu-panu. Ilmselt jättis Laidoner Briti admiralile sümpaatse ja asjatundliku mulje, sest juba samal päeval otsustas Sinclair sõjalaevad mereleminekuks ette valmistada. Briti eskaader lahkus Lätist täies koosseisus 11. detsembril kell 22.45.¹¹⁶ Esmakordselt said Briti sõjalaevad loota kohalike lootside abile. Lootsid paigutati Briti sõjalaevadele ning nende juhendamisel läbiti ohtlik teekond ilma kadudeta. Tallinna reidile jõuti 12. detsembril.¹¹⁷ Kohe tulid admiralil lipulaevale Cardiff Eesti Ajutise Valitsuse esindajad ning peastaabi ülem, kindralmajor Larka. Viimase selgituste kohaselt oli rindel u. 500 Eesti sõdurit. Lahingutegevuse jätkamiseks oleks Eesti armee Larka hinnangul vajanud u. 15 000 vintpüssi, 30 kuulipildujat, püstoleid, saapaid, vormiriietust, välisuurtükke jms.¹¹⁸ Pärast seda, kui oli tutvustatud Madseni kuulipildujaid, sooviti neid arvuliselt u. 200. Eesti sõduritest oli peastaabi ülema arvates u. 90% riigitruud, mis tulenes nende „tagasihoidlikust talupoeglikust päritolust“. Pärast kohtumist Eesti valitsuse esindajatega lubas Sinclair järgmisel päeval lossida miiniveeskjatel Princess Margaret ja Angora relvastuslaadungid Tallinna sadamas kaile.¹¹⁹ Ajutine Valitsus otsustas järgmisel

¹¹² J. Laidoner. Inglise tulek. Mälestusi iseseisvuse võitluspäevilt II. Tallinn: Vaba Maa, 1930, lk. 15.

¹¹³ Sõjaministeeriumi volikiri kolonel Johan Laidonerile, 08.12.1918. RA, ERA. 495.10.5, 39. / Briti eskaadri juurde pidi Laidoner viima seitse lootsi: V. Berg, T. Holm, E. Kühn, J. Markus, F. Holm, K. Matson, F. Kühn, ja kaks mereväehvitseri: nooremleitnantid Peeter Kask ja Edmund Hüppler (mereväe valitsuse eriuülesannetega tõlgid ja sideohvitserid). RA, ERA.2315.1.20a, 121.

¹¹⁴ Leonhard Stamm (17.11.1878–18.12.1931), VR II/3. Kaugsoidukapten, mereväe nooremleitnant. Oli lootsiks Suurbritannia Läänemere eskaadri lipulaeval Cardiff. – P. Kask. Kuidas toodi Tallinna alla Briti laewastik. – Päevaleht, 02.12.1934, 1.

¹¹⁵ Liepājasse sõitnud lootside nimekiri, 10.12.1918. RA, ERA.2315.1.45, 150.

¹¹⁶ Sinclairi salajane aruanne admiraliteedile, 17.12.1918. TNA, ADM 137/1663, 196.

¹¹⁷ Kindral Pödderi telegramm, 12.12.1918. RA, ERA. 2315.1.20a, 71.

¹¹⁸ Sinclairi salajane aruanne admiraliteedile, 17.12.1918. TNA, ADM 137/1663, 196. Larka hinnangutele vastukaaluks hindas Laidoner olukorda hoopis teisiti. Sinclairiga Liepājas vesteldes nimetas Laidoner Eesti armee suuruseks 1500 meest ning sõjategevuse jätkamiseks pidas ta vajalikuks 20 000 – 40 000 vintpüssi.

¹¹⁹ Princess Margareti logiraamat. TNA, ADM 53/55940, lehed nummerdamata. / Angora logiraamat. TNA, ADM 53/33751, lehed nummerdamata. / Relvastusse kuulusid 100 Lewise kuulipildujat koos 3 332 160 padrunita, 50 Madseni kuulipildujat, 5000 vintpüssi koos 3 450 000 padrunita, 28 süvaveepommi koos 50 detonaatoriga ja 1000 mürsku 40 mm suurtükkidele. TNA, ADM 137/1663, 211.

Tallinna sadamas lossitakse Briti eskaadri poolt kohale toimetatud sõjavarustust, 13.12.1918. Foto: Eesti Sõjamuuseum

päeval Briti ohvitseridele korraldada piduliku lõuna ning õhtul kutsuda mereväelased Estonia teatrisse muusikali vaatama.¹²⁰

12. detsembril koostas Ajutine Valitsus armee jaoks vajalikust relvastusest detailse nimekirja, mis edastati Sinclairile.¹²¹ See nimekiri väljendas ilmekalt Eesti kaitsestrateegia põhisuundi. Pearõhk pandi õigustatult maaväele, mis pidi peatama Punaarmee edasitungi ning asuma seejärel omakorda vastupealetungile. Eesmärgiks oli vaenlase väeosad Eesti piiridest eemale suruda. Merelisele kaitsele ei pööratud suuremat tähelepanu. Samas mõisteti Tallinna kaitsetust Punalaevastiku võimaliku rünnaku ja dessandi puhul. Eesti valitsus oli arvatavasti veendumusel, et Suurbritannia eskaadri kohalolekuga on see mure lahendatud. Ilmekas näide on Ajutise Valitsuse peaministri Konstantin Pätsi vestlus Sinclairiga.¹²² Päts palus Briti sõjalaevadel viibida Eestis võimalikult kaua. Brittide kohalolu likvideerimaks tema arvates kommunistide võimuhaaramiskatsed Tallinnas. Peaminister oli veendumusel, et kui eskaader lahuks, väljendaks säärane käitumine kommunistide silmis Eesti valitsuse lootusetut olukorda. Sinclairil ei olnud pikemaks kohalejäämiseks aga volitusi. Siinkohal hakkas mängima olulist rolli kaugsõidukapten Johan Pitka, kellel õnnestus Sinclairi veenda sõjategevusse sekkuma. Arvestades Eesti kriitilist olukorda rindel, otsustas admiral tulistada suurtükkidest Punaarmee paremat tiiba. 13. detsembri hommikul saadeti seda teostama viis hävitajat, mis uduse ilma tõttu pöördusid Tallinnasse tagasi. Järgmisel päeval mindi

¹²⁰ Ajutise Valitsuse koosoleku protokoll, 12.12.1918. RA, ERA.31.1.11, 20.

¹²¹ Ajutine Valitsus palus 12.12.1918 Suurbritannialt järgmist relvastust: 25 000 vintpüssi (25 miljoni padruniga), 200 Lewise kuulipildujat (5 miljoni padruniga), 8 × 101 mm välisuurtükki (8000 mürsuga), 8 × 152 mm välisuurtükki (8000 mürsuga), 800 välitelefoniaparaati koos 1000 km kaabliga, 30 000 erivärvilist raketti, 25 000 vormikomplekti ning 18 lennukit ja 12 vesilennukit. TNA, ADM 137/1663, 206–207.

¹²² Sinclairi salajane aruanne admiraliteedile, 17.12.1918. Samas, 197.

Eesti merejõudude juhataja Johan Pitka. Foto: Eesti Meremuuseum

leidis Pitka Sinclairiga hea teineteisemõistmise, sest admiral loovutas sõjalaevadelt Eesti soomusrongide tarbeks 75 mm (koos 122 mürsuga) ja 57 mm (ühes 286 mürsuga) suurtüki. Viimased võeti kasutusele soomusrongidel nr. 3 ja nr. 6 nimede all Onu Tom ja Tommi.¹²⁵ Tasuks veel märkida, et kõigi eelduste kohaselt poleks Ajutise Valitsuse liikmed ega Eesti kõrgeim sõjaline juhtkond suutnud admiral Sinclairi veenda lahingutegevuses osalema. Pitka suutis Briti admiralil veenda sisuliselt eirama temale Suurbritannia valitsuse poolt edastatud juhtnõore. Mäletatavasti ei tohtinud Sinclair bolševikega lahingutegevust initsieerida.

Samal päeval, 14. detsembril lahkusid Tallinnast Riia suunas miiniveeskjad Princess Margaret ja Angora koos kahe hävitajaga. Sinclair järgnes ülejäänud eskaadriga 15. detsembri hommikul.¹²⁶ Siinkohal peab nentima asjaolu, et Eesti poliitikud olid merelise julgeoleku seisukohalt teinud valearvestuse. Eeldati Briti laevastiku Tallinnasse jäämist pikemaks ajaks, kuigi Sinclair väljendas selgelt vastupidist seisukohta. Tõenäoliselt tekkis alles seejärel Ajutise Valitsuse tasemel arusaam Eesti enda merekaitse aktuaalsusest. Pealinn oli järjekordselt kaitseta merelise rünnaku eest. Teadvustati, et Eesti vajab oma sõjalaevastikku, mis asuks stabiilselt kohapeal. Mereväe sõjalist tähtsust näitas ilmekalt

uuele katsele kahe kergeristleja ning viie hävitajaga. Seekord sõitis eskaadri lipulaeval kaasa kaugsõidukapten Pitka, kes tundis kohalikke olusid ning vastase võimalikke asukohti rindel. Pitka isikulis avaldas kindlasti suurt mõju Sinclairile, kes nimetas teda optimistiks ja kõige praktilisemaks meheks, keda ta elus on kohanud.¹²³ Laevastik jõudis Kunda lahte kell 13.05, misjärel kergeristleja Caradoc lähenes ühes hävitajaga rannikule ning tulistas Aserisse viivat raudteed. Pitka näpunäidetele tuginedes avati kell 15.05 laevalt suurtükituli Punaarmee arvatavate positsioonide pihta Aseris ja Purtses. Tulistamine lõppes kell 15.50.¹²⁴ Purustati Puritse sild, lõigates läbi Punaarmee varustus- ja sideliinid tagalaga. Tallinnasse tulles osutas Pitka samuti vajadusele jätta pealinna julgestuseks kohale mõni Briti sõjalaev.

Samal ajal käis Eesti ainukese sõjalaeva, suurtükilaeva Lembit kordaseadmine ning Pitka mõistis olukorra tõsistust. Eesti ei suutnud ennast merelt tuleva ohu vastu kaitsta. Arvatavasti

¹²³ Samas, 199.

¹²⁴ Kergeristleja Cardiff logiraamat, 14.12.1918 sissekanne Aseri ja Puritse tulistamisest. TNA, ADM 53/37064.

¹²⁵ J. Pitka. Minu mälestused Suure Ilmasõja algusest Eesti Vabadussõja lõpuni 1914–1920. Tallinn: Olion, 1993, lk. 62.

¹²⁶ Sinclairi salajane aruanne admiraliteedile, 17.12.1918. TNA, ADM 137/1663, 200. / Kergeristleja Caradoc saadeti tagasi Kopenhaagenisse sidelaevaks. Caradoci logiraamat. TNA, ADM 53/37033, lehed nummerdamata.

14. detsembril toimunud Aseri ja Purtse tulistamine. Pidades silmas Eesti merekaitse perspektiive, edastas Kaubandus- ja Tööstusministeeriumi mereasjanduse osakonna sekretär John Pitka (Johani poeg) eskaadriülemale Ajutise Valitsuse märgukirja.¹²⁷ Tinglikult võib märgukirja nimetada 12. detsembril Sinclairile üle antud sõjarelvastuse nimekirja lisaks, millega prooviti britte Tallinnas hoida. Ajutine Valitsus üritas teha kõik endast sõltuva, et Briti sõjalaevastik naaseks Eestisse ning jääks Soome lahele pikemalt peatuma. Nimetatud eesmärgi saavutamiseks tehti Suurbritanniale ettepanek müüa Eestile kaks hävitajat, mis oleksid mehitatud Briti mereväelastega. Põhimõtteliselt garanteeriuks ostulepingu sõlmimine Briti sõjalaevastiku stabiilse kohaloleku Tallinnas. Nõukogude Vene Balti laevastiku rünnaku korral ei oleks britid mingil juhul jätnud enda mereväelasi saatuse hooleks. Loodeti ka, et võimaliku ohu tekkimisel saadab Suurbritannia valitsus Eestisse jäänud kahele hävitajale abiväge sõjalaevade näol või hoiab statsionaarselt Soome lahel mobiilset sõjalaevade eskaadrit. Ajutise Valitsuse koosolekul teavitati saadikuid, et Suurbritannia valitsus on nõus Eestile selliseid laevu müüma.¹²⁸ Oletatavasti oli brittide avalduse tagamõtteks Eesti valitsuse rahustamine. Tegelikuses ei kavatsenud Eestile sõjalaevu loovutada, veel enam Briti meeskondadega. Eesti majanduslik olukord seda lihtsalt ei võimaldanud. Seejärel hakkas Pitka aktiivsemalt Eesti merejõude korraldama ning peatselt olid tema käsutuses relvastatud vahilaev Laine ja suurtükilaev Lembit. Eesti mereväe peamine eesmärk 1918. aasta detsembris oli jalaväelaste toetamine Põhja-Eesti rannikul.

Briti eskaadri kohalolu Tallinnas 12.–15. detsembril tagas Eesti pealinnale kindlasti merelise julgeoleku. See omakorda oli suureks häirekellaks Nõukogude Vene Balti laevastiku juhtkonnale, sest Soome lahel arendas operatiivtegevust vastase sõjalaevastik. Samas ei teatud isegi mitte seda, millise riigi sõjalaevadega on tegemist ja kus asub nende operatiivbaas. Arvatavasti ei tunginud Balti laevastik seetõttu 1918. aasta detsembri keskel ka Eesti vetesse. Välja selgitamaks Soome lahel tekkinud olukorda, kavatseti siiski Tallinna juures teostada luureretk.

Kuigi Briti eskaader baseerus Eestis kõigest mõne päeva, tõsteti sellega märkimisväärselt Eesti sõjaväelaste moraali. Pealegi transporditi Eesti sõjaväele hädavajalikku relvastust, mis võimaldas Vabadussõja kriitilisel perioodil jätkata relvastatud vastupanu Punaarmeele. Samas aga pidi Sinclair jätkuvalt täitma Suurbritannia valitsuse instruksioone.

Eestiga võrreldes oli paralleelselt veelgi keerulisem olukord Läti aladel. Eskaadri ülema aruanded Briti Admiraliteedile väljendavad tema pessimistlikku suhtumist Lätis toimuvasse. Kui eestlased suutsid organiseerida bolševikele sõjalist vastupanu (kuigi 1918. a. detsembris valdavalt taganeti Punaarmee surve all), siis Lätis kuulus reaalne sõjaline võim jätkuvalt sakslastele. Seetõttu ei saanud Balti riikidele mõeldud relvastust Liepāja ja Riia sadamates ka lossida. Sinclair oli veendumusel, et ainuüksi sõjalaevadega ei suudeta takistada Eesti ja Läti okupeerimist Venemaa poolt. Selleks pakkus ta välja järgmise variandi – Baltikumi tuleb saata Briti kindral ühes staabiga, kes oleks Eesti, Läti ja Vene valgetest koosnenud Põhjakorpuse ülemjuhatajaks. Ainult seeläbi saanuks admiral arvates Balti riike bolševismi agressiooni eest kaitsta. Briti eskaader baseeruski kuni 1919. aasta jaanuarini valdavalt Läti sadamates, et oma kohaloluga natukenegi ohjata Saksa sõjaväelaste omavoli. Seega oli esialgselt kontrollretkest välja kujunenud hoopiski teistsugune sündmuste käik. Eskaader jäi statsionaarselt Läänemerele ning 1918. aastal suutis Sinclair panustada Balti riikide püsijäämisesse ainult kahel moel: hoida korda Liepāja ja Riia sadamates ning kuni Soome lahe jäätumiseni peletada Tallinnast eemale Balti laevastiku sõjalaevad.

¹²⁷ Eesti Ajutise Valitsuse palvekiri admiral Sinclairile, 15.12.1918. TNA, ADM 137/1663, 209–210.

¹²⁸ Ajutise Valitsuse koosoleku protokoll, 14.12.1918. RA, ERA.31.1.11, 23.

Kokkuvõte

Detsembrikuuga oli admiral Sinclair külastanud Liepājat, Tallinna ja Riit ning saanud hea ülevaate Baltimaades toimuvast. Vaatamata mitmesugustele raskustele lähetuse algaasis (paljude sõjalaevade rivist välja langemine ja kergeristleja kaotamine), otsustas admiral Sinclair jätkuvalt eestlasi vastavalt võimalusele abistada. Samas oleks ta võinud sellest ka täielikult loobuda, viidates eskaadri potentsiaalsele hävimisele miinirohketes vetes. Sellisel juhul poleks Briti eskaader mitte kuidagi 1918. aastal Eestisse jõudnud. Mäletatavasti oli ju eelkõige tegemist kontrollretkega Läänemerele, mille eesmärgiks ei olnud Nõukogude Venemaaga sõdimine. Eesti seisukohast vaadatuna kujunesid äärmiselt tähtsaks admirali isiksus ühes tema tähelepanekutega ja vastuvõetud otsustega. Admiraliteedile saadetud raportis märgib Sinclair, et vaatamata raskustele peab Suurbritannia eskaader jääma Baltimaade sadamatesse.¹²⁹ Vastasel korral pidas ta tõenäoliseks, et Punaarmee koostöös Balti laevastikuga vallutab terve Eesti territooriumi. Samas hoomas eskaadri juhataja Briti sõjalaevade piiritletust Baltikumi kaitsmisel, sest Punaarmee pealetungi maismaal ei saanud sõjalaevadega efektiivselt takistada. Siiski garanteeriuks Briti sõjalaevad Eesti pealinnale merelise julgeoleku ning lõõnuksid tagasi merelt tulevad rünnakud. Eskaadri ülema arusaamade järgi tuli brittidel Tallinna statsionaarselt kohale jääda kuni Soome lahe jäätumiseni. Ainult seeläbi sai kindlalt veenduda, et Balti laevastiku navigatsioonihooaeg on lõppenud. Kõigi eelduste kohaselt mängis admirali otsuste tegemise juures suurt rolli kaugsõidukapten Pitka tegevus, kellega Sinclair nõustus tegema koostööd ning sealjuures rikkuma temale Suurbritannia valitsuse poolt edastatud volitusi. Sinclairi tähelepanekutega nõustus ka Briti Admiraliteet, kes otsustas eskaadri lähetust Läänemerele pikendada. Järgnevalt, 21. detsembril saabusid Tallinna kindlustamiseks kohale Calypso, 22. detsembril Wakeful ja Vendetta ning 23. detsembril Caradoc ja Vortigern. Nimetatud laevastikuüksus jäi Eestisse kuni 5. jaanuarini 1919, võttes ühtlasi osa sõjategevusest Balti laevastiku ja Punaarmee väeosade vastu. Võib julgelt väita, et kui Sinclairi soovitusi poleks Briti valitsuse tasandil kuulda võetud, oleks kõigi eelduste kohaselt Eesti Vabadussõda raugenud Balti laevastiku dessandiga Tallinnasse juba 1918. aasta lõpul või 1919. aasta alguses. Kuigi Briti eskaadri saabumine Tallinna 1918. aastal oli pigem sümboolne ja pakkus moraalset tuge, hakkas 1919. aastal toimuma juba märksa produktiivsem koostöö Briti eskaadri ja Eesti merejõudude vahel.

¹²⁹ Sinclairi raport admiraliteedile, 23.12.1918. TNA, ADM 137/1663, 277–278.